ભાગ-૩ ૧ થી ૧૦૦

રત્નનગરીનું રાજ્યતંત્ર

હસ્તપ્રત

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ : ૩

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૧ થી ૧૦૦

ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિર : નડીયાદ

સૌજન્ય : ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ફાઉન્ડેશન : મુંબઈ

(૧) દલપતરામના ગ્રંથ.

દલપતકાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧લો - ત્રીજી આવૃત્તિ ---- ૧-૮-૦

" " મરાઠી ભાષાંતર ---- ૧-૧૨-૦

દલપતકાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૨જો. (ત્રીજી આવૃત્તિ છપાતી)

દલપતકાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૩જો. ---- ૧-૮-૦

વેનચરિત્ર. (ત્રીજી આવૃત્તિ છપાતી)

યુરોપ, અમેરિકા, વગેરે ખંડોમાંના મહાજનોમાં

ભાગ રચનારના ખાસ [illegible] દૃષ્ટાંત ---- ૦-૨-૦

The classical Poets of Gujarat. ---- ૦-૪-૦

આપુસ્તક લખનારે રચેલાં પુસ્તકો નિચેલખે ઠેકાણેથી વેચાતાં મળશે.

મુંબાઈ - ગીરગામ બેકરોડ પોલીસ કોર્ટ પાસે. ભોગીલાલ [illegible]

નારાયણ - ફૂલચંદ આશ્રમ મો-

" કાલબાદેવી રોડ - એન-એમ-એન્ડ-કંપની.

" " પંડિત [illegible]

અમદાવાદ રતનપોળ - ડાહ્યાલાલ [illegible] કંપની

" " પંડિત [illegible] કંપની

સુરત ભાગાતળાવ - [illegible]

રાજકોટ - [illegible]

[illegible]

વડોદરા - રાવપુરા - એન-એમ-એન્ડ-કંપની.

ભાવનગર - [illegible]

શ્રી [illegible] દેસાઈ

([illegible])
3

[illegible]

[illegible].

અનુક્રમણિકા.

		પૃષ્ઠ
	નિવાપાંજલિ-	
પ્રકરણ.		
૧	સુન્દરગિરિના શિખર ઉપર	૩
૨	મનહરપુરીમાં મણિરાજ અને વિદ્યાચતુરનું કુટુંબ	૨૫
૩	મુંબાઈના સમાચાર - બુદ્ધિધનનો રોષ ઉપજાવનારાં કારણો	૫૦
૪	સુવર્ણપુરના સમાચાર: કારભારીનો શિક્ષાપાત્ર પુત્ર.	૭૨
૫	વિદ્યાચતુર આવ્યાનો વિભૂતિ દિવસો	૮૬
૬	રાજકુલ પ્રકરણ, બહુ-ચાલાક-વ્યવહારસ્થ વિચારણા: સ્થલ, કાલ, અને પાત્રસ્થાન	૧૦૪ [illegible]
૭	રત્નનગરીના રાજાઓ અને પ્રધાનો	[illegible]
૮	મલ્લરાજ અને તેનાં રત્ન	[illegible]
૯	મલ્લરાજની ચિન્તાઓ	[illegible]
૧૦	મલ્લરાજનો મંત્રી અને તેના રાજ્યકારભારનો પ્રકાર	[illegible]
૧૧	પરરાજ્યનો પ્રથમ પ્રહાર	[illegible]
૧૨	નવાં પ્રકરણ અને નવા અધિકારી	૨૪૮
૧૩	મલ્લરાજની નિવૃત્તિ અને મણિરાજનું યૌવરાજ્ય	૨૬૪
૧૪	મણિરાજનો શોક અને પિતૃદર્શન	૩[illegible]
૧૫	કુમુદસુંદરી અને સરસ્વતીચંદ્રની સંકટ પામવાની ખાતરી વિશે	

ભાવીને વધીને સ્વરૂપ દીઠું ત્યાં [illegible] કશું સમજ્યું ન;
હતો ન હતો કરી દઈને ફુલવાડી મૂકી પવનની ફૂંકે. ૧
ભગિની! હતો તું પ્રિય માતપિતાને, કંઈક અર્પી વિરહ સહે;
સોંપી તને [illegible], ત્યાં [illegible] [illegible]. ૨
ફૂલો ફૂલો તું કરમાઈ અકાળે; હવે આકુળતા સહે;
મુજ [illegible] [illegible] સ્મૃત ગયે. ૩
[illegible] ગઈ તું!
વસો [illegible] મુજ ઉરમાં વાસી! [illegible] ગઈ તું! ૪
[illegible], [illegible]! [illegible] ગઈ તું!
[illegible]** [illegible], [illegible]! ૫
[illegible] [illegible]
[illegible] મુજ [illegible];
[illegible]* [illegible] મુજ [illegible]. ૬
[illegible] મુજ [illegible] સુકાયો;
[illegible]. ૭
[illegible], [illegible], [illegible],
મુજ [illegible] [illegible];
[illegible]. ૮
[illegible],
[illegible]. ૯
[illegible] [illegible],
[illegible]! [illegible]; ૧૦
[illegible] મુજ [illegible]
[illegible] મુજ! [illegible] મુજ [illegible],
[illegible]. ૧૧
[illegible] મુજ [illegible], [illegible]!
[illegible]*** [illegible], [illegible]. ૧૨
[illegible],
* [illegible]† [illegible]. ૧૩
[illegible] [illegible],
[illegible] [illegible]

[illegible]
[illegible] - * [illegible]
* [illegible] - † [illegible]

મનુષ્યના ભાગ્યમાં સંપત્તિ વિપત્તિનો ક્રમ ચાલ્યા આવતાં-
જવાનો વખત ફરે છે તેમ જ ~~[illegible]~~ મનુષ્યસમૂહના બનેલા દેશોના
ભાગ્યમાં પણ ફેરફાર છે. આ દેશને શિર પાછલાં બે સૈકાથી પરદેશ
મૂકેલી અંગ્રેજી વિપત્તિઓ આવી પડી છે તો તેના વર્ણનની જરૂરત
આવશ્યક નથી. પણ એ જ વિપત્તિઓએ હિંદના પ્રજાજનોને
ઓળંગેલા ઘેરેલાં હતાં, અને એ જ કારણને લીધે પણ કોઈથી કુદરા-
યંત્રમાં મોકલેલો આ ઉત્તમ માલ આજ જ વેપારીના હાથમાં
~~આવે છે~~ મુકી શકાય છે. અને હિંદુસ્તાન એને આ પ્રકાર
આ ભાગે વાંચકવર્ગ પાસે રજૂ કરવું ઘટે આ પરિસ્થિતિમાં પણ
છે તો તે ઘટે ગ્રંથસંબંધમાં કશું ઘણું વિચારમાં પણ
મંજૂર થાય એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે.

ગુજરાતીઓ સુધી આ ગ્રંથ ભાગ-૧લો મૂકું
ઓછી જ ભાગ્યે રજૂ કરવાની યોગ્યતા છે. વિચારની ઇચ્છાએ
આ લેખકના આયુષ્યની કલ્પના હશે તો જેમ યોગ્યતા પર
પડવાની મારી ઉપર તો છે જ. એ કલ્પના શિવાય બીજા
સર્વ વાંચકવર્ગના આગ્રહ એને રજૂ કરે એમ ઇચ્છે
અપેક્ષા છે. આ ગ્રંથની મૂળ પ્રસ્તાવનામાં અને લેખકની જિંદગી-
ની જ [illegible]. હું ધારું છું ગ્રંથની સમાપ્તિ કરી આપવાની રહી
શકી નથી અને તત્સંબંધમાં તેની વાસનાના હેતુ કરવાનો અનુભવ
આવેલો જોડેલો વિચારોનો લખવાનો આ લેખકને આશીર્વાદ
એક પ્રસંગ આવેલો છે. પ્રિય વાંચનાર! આવા પ્રસંગને અનુભવ-
પૂર્ણ ત્યારે માટે ઉપર કરેલી પ્રાર્થનામાં જે આશીર્વાદનો ઉલ્લે-
ખ કરેલ છે તે તને હજુ હો.

આ કથાના બીજા ભાગમાં આ ગ્રન્થની પુનરુક્તિ કરવા ધારી છે. પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં ગ્રન્થનો સાધારણ ઉદ્દેશ જણાવ્યો હતો. આ પ્રસ્તાવનામાં કંઈક વિશેષ ઉદ્દેશ જણાવવા ઇચ્છું છું.

સંસ્કૃત અને ઈંગ્રેજી ભાષાઓના મહાન અને સમર્થ ગ્રન્થકારોની ભાષાઓનાં આ દેશની પ્રજાને અનુકૂલ ભાષાન્તર છે. પણ એ ભાષાન્તરોમાં આધુનિક પ્રજાનું સર્વ પ્રકારે ભાષાન્તર થતું સમજાતું નથી. કારણ ઈંગ્લંડ અને હિન્દુસ્તાન વચ્ચે વિચાર-આચારમાં જેમ અનુકૂલતા નથી તેમ સંસ્કૃત વિદ્વાનો અને આજના આપણા કાળ વચ્ચે પણ વિચાર-આચારમાં અનુકૂલતા નથી, અને એવા ભેદમાંથી ઉભી કરાતી એ ભાષાઓના ગ્રન્થનો કેવલ અનુકૂલ રસ ચાખવો એ સર્વને બનતું નથી. આપણી પ્રજા, આપણો દેશ, આપણો કાળ, આપણા વિચાર-આચાર, અને આપણા આધિ-ઉપાધિ : એ સર્વનાં વર્તમાન ચિત્ર વચ્ચે ઉભાં રહીને, આપણી ભાષામાં પ્રજાનું એ જ વિચારોના રંગોથી ભરેલું કલ્પિત ચિત્ર આલેખવું— એ આ કથાનો એક વિશેષ ઉદ્દેશ છે. કલ્પિત ચિત્ર આપણો જ [illegible] બંધાશે એવો સિદ્ધાન્ત મનુષ્યથી બંધાય એમ નથી. એ ચિત્ર તો માત્ર, આપણી [illegible] ભાષાઓની [illegible] કરવા ફરે તેવી જ, કલ્પના છે. ચિત્રનો એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં થતી સંક્રાન્તિ ક્રમે ક્રમે પકડી લેવી અને તેની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની કલ્પના કરવી એ વિદ્વાન્ વાચકોનું કર્તવ્ય છે. આ ચિત્રવિધાનો ~~[illegible]~~ ઉપક્રમ તો એ છે કે સર્વ ભાગોનો ~~[illegible]~~ ક્રમ તૈયાર થતાં [illegible] કરી બાંધવી, સર્વ ભાગોનું એક ચિત્ર પ્રતિબિમ્બ એક આદર્શમાં પડવું, અને ક્રમે ક્રમે તે વિવિધ [illegible] અને વિવિધ પામનાર આપણી પ્રજાની ~~[illegible]~~ એ જ ભાગોમાં

[illegible] સંક્રાન્તિ [illegible] આ ઉમદા આશયના [illegible]

[illegible] મનુષ્યના જગના જીવન — સકલ ગુણોના ઉદ્ભવક ક્ષેત્ર [illegible]

ક્ષેત્રોમાં! — એ સર્વ [પ્રવૃત્તિઓમાં] વર્તમાન સંક્રાન્તિકાળની તીવ્ર અને ઉગ્ર સંક્રાન્તિથી થતી કચૂમરની દુઃસ્થિતિ પ્રત્યક્ષ છે. તેવી જ રીતે એ સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં, આ આવા કાળની કપરી [illegible] — વર્તમાનથી આકુળ અને ભવિષ્યથી કેટલાંક ઉદ્વિગ્ન અને કેટલાંક મોહિત [illegible] ચિન્તકોની [illegible] વચ્ચે — સર્વ સંગ્રહ [illegible] ઉદારતાનાં અને સારસંગ્રહી બુદ્ધિનાં તેમ જ ઉચ્ચ આદર્શ ઉદાત્તતાનાં ઉદય પામતાં કોડાં પરંતુ ચિરંજીવ કિરણ પણ દ્રષ્ટિગોચર થતાં લાગે છે. એ સંક્રાન્તિનું વર્તમાન ચિત્ર અને એ કિરણોનું ભાવિ ચિત્ર એ ઉભય આ કૃતિના સારે ભાગનો કેન્દ્ર પ્રધાન ઉદ્દેશ છે.

સંક્રાન્તિકાળના આ અવસરોમાં મોટાંમાં અને [illegible] [પડેલાં] ~~[illegible]~~ [illegible], જૂનાં અને નવાં, [illegible] અને [illegible], અશિક્ષિત અને શિક્ષિત, [illegible] અને [illegible], [illegible] અને [illegible], [illegible] અને હિન્દુ, સર્વ વર્ગોમાં, મોહકાળનાં આ ઉદયમાન કિરણ પ્રવેશ પામે અને અવિચારને સ્થાને વિચાર અને અવસાદને સ્થાને ઉત્સાહ પ્રવર્તે — એ આ કૃતિના સર્વ ભાગોના સર્વ ઉદ્દેશોનો કેન્દ્ર[illegible] ઉદ્દેશ છે. ~~[illegible]~~ ચોથા ભાગમાં આવેલા ચેતન સરસ્વતીચન્દ્રના મનોરાજ્યની પૂર્ણાહુતિ સાથે એ ઉદ્દેશોનો ઉદ્દેશ અંશતઃ પણ સિદ્ધ થાય એવી આ લેખકની આકાંક્ષા છે. કિં બહુના? मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः એ [illegible]નો અનુભવ સર્વસાધક છે, અને [illegible] સર્વ શક્તિઓ [illegible] વાર્તાઓનાં પાત્ર તેમનાં મન જ છે, તો એ પાત્રોમાં એ સૂત્ર સિદ્ધ [illegible] धर्मेण योजयेत् એ આજ્ઞાને અનુસરી એ સર્વ વાચકોને ઉદ્દેશી [illegible] કરી છે તે [illegible], [illegible] [illegible] થાય; અને ~~[illegible]~~

~~પાર્થ~~ એ ઈશુ, એ પાપ, અને એ ધર્મ, એ અહિંસાના [illegible]
યોગ પરિપાલક પાકતાં,

सर्वो भद्राणि पश्यतु
सर्वस्तरतु दुर्गाणि
सर्वः कामानवाप्नोतु सर्वः सर्वत्र नन्दतु ॥

~~વિ[illegible]~~
[illegible]
વિ[illegible] ૧૯૪[illegible]
[illegible]

ગો. મા. ચિ.

"But the age of chivalry is gone. That
of sophisters, economists, and calculators
~~been~~ has succeeded; and the glory of the country
is extinguished for ever. Never, never
more shall we behold that generous
loyalty to rank & sex, that proud sub-
mission, that dignified obedience, that
subordination of the heart, which kept alive,
even in servitude itself, the spirit of an exalted
freedom. The unbought grace of life, the cheap
defence of nations, the nurse of manly sen-
timent and heroic enterprize, is gone! It
is gone, that sensibility of principle, that
chastity of honour, which felt a stain like
a wound, which inspired courage ~~whilst~~
whilst it mitigated ferocity, which en-
nobled whatever it touched, and under
which vice itself lost half its evil,
by losing all its grossness."

Burke in Ref - Burke

(Tupp. Selections Vol 2 p. 152)

[illegible] 92

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 68 [illegible]

[illegible] 61.62 [illegible]

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૧

બુદ્ધિધનનું ભાગ્યોદય અને સરસ્વતીચંદ્રનું મનોરથ[illegible]

પ્રકરણ ૧

સુંદરગિરિનું શિખર ઉપર.

સુવર્ણપુરના (ભાવતા) અનુભવોથી કે જેના
પ્રકાશનો અનુભવ થયો. અંધકાર અને ત્રાસરાત્રમાં
અનુભવને અંતે,
સુંદરના શિલા-આશ્રયસ્થાનોમાં
ભયંકર વનચરોની ગર્જનાઓ વચ્ચે (મરણ-)મૂર્છાએ આપેલી
અધિરતાને અંતે, મહાસર્પે આપેલા મરણ-ભયને
અંતે, સરસ્વતીચંદ્રને બાહુબંધમાંથી ગાજનાર
[illegible] ભોંય લઈ ગયા. [illegible] રાત્રિ
છોડાવી મોહનપુરીએ પોતાના મઠ ઉપર રાખ્યા
આવ્યા. ભયંકર અંધકારમાંથી બહાર. દિવસ ભયંકર
[illegible] પ્રચંડ ભડકાઓ વચ્ચે ઉપર અને નીચે
દયાભરેલા પ્રચંડ [illegible] (સુંદરગિરિના) શિખર ઉપર લઈ આવ્યો
સુંદરગિરિ [illegible] છે

૨

મઢ હતો. [illegible] પૂછ્યાં કે મઢ કુંભ રહેતાંવાળો

~~[illegible]~~ ઊભો ઝાંખરો આકાશમાંનો માર્ગ કરીને પહેરાતો

અને ખડકો વચ્ચે ઊંચો રહેતો હતો. માંગીરણું

મઝલને કરીને ઊંચે રહેતાં આમ પડતો અને ત્યાંથી

રહેતો અને તે ઘણાં જ ફાવડું કે માર્ગ કાપવામાં

રહેતો અને તે ઘણાં જ ... લશ્કર લઈ જેવું મઠમાં

ગયા. ગુરુજીના ગાદી લખેલી ભેગું ... માટે

આગળ તેમાં ફૂલીનારાઓને ભોગ ગુરુના માટે

સર્વ [illegible] નીતિઓ આ ફરમાવેલી પર કુળકુળમાં

નીકળી રહી ગયા, [illegible] કરી સુરસ્વતીમંદિરે

પણ ભેગું લાવ્યા. મહારાજને જાણ્યા પછી ભેગું થાતો

અને કંઈક મઠમાં પહોંચ્યું. તેમ તેમ મઠે ભેગું રહેવા

તેમ તેમ લોક વધવા લાગ્યા અને ભેગું રહેવા લાગ્યું

તેની સાથે સુરસ્વતીમંદિરને સેવાભાવ ઘણાં વધ્યો

લોક વાવા લાગ્યા; ~~[illegible]~~ પવિત્ર ભેગું થતો

લોક~~[illegible]~~ એના શરીરને સાચવતું અને એના

પ્રાણમાં નવા પ્રાણ પૂર્યા. અનેક પૂજારીના પ્રમાણનો

બુદ્ધિ ~~[illegible]~~ ઘણાં દિવસો તેનો નિવાસ હતો તેમ તેમ

સુરસ્વતીમંદિરનો આમ ઉતરી ગયો, ઉદ્ધારકારને લાગી ઘણો

~~[illegible]~~ ઉતરી પડ્યો, ~~[illegible]~~ વિચાર તેમ આશ્રમે સાધુ પણ

દક્ષિ ફેરવવા લાગ્યો, અને આ વિવિધ પવિત્ર સ્થળના

આશ્રમોનો મર્મ ~~[illegible]~~ શોધવા લાગ્યો.

એણે અત્તર ફેરવો લઈ લોટિયો
ખુશી થયા. એના વાટે પાછા વીંટાય વળ્યા.
ગુલાબ નગરમાં પધરાવ્યાં હતા અને નગરના ફૂલ-
માળી ટીપાંનો માં અક્ષરો બહાર ચાલ્યા ગુલશનલા-
વૃંદના મોં ઊંડું પડતાં હતાં. મોહનલાલ
એને વાંચે હવે કુદરત આદુરતાથી
પૂછવા લાગ્યો : " કેમ, ભાઈ, તમે
"અત્તર અત્તર ક્યાં?" તમારે શરીરે
"સુગંધ છે?"

આ સ્વપ્ન કે અત્તર છે તે વારો ગંધેરમાં
પડેલો ગુલશનલાલે ઉત્તરમાં પૂછ્યા
પૂછ્યા: " તમે શું કહો છો? આ શિશું
"સ્વપ્ન છે? ક્યાં 'રૂપિયા' રાખ્યા છે? હું ક્યાં
"ઊભો રહ્યો? આ સ્વપ્ન છે કે અત્તર છે?

મોહનલાલ બોલ્યો : " ભાઈ! આ આપણું
"સ્વપ્ન છે, પણ મારાનું અત્તર છે; તું તો આવ્યો
"પણ નહિ અને ગયો પણ નહિ, પરંતુ તારા શરીરે
" અને અંગમાંથી આવેલું છે; ફૂલ
"પરમાત્માના શરીરમાં સર્વ સમાન છે, પણ
"આ સ્વપ્નના અક્ષરનો

"પ્રકૃતિ ગુલાલના ગુલિસ્તાન છે.
"એક કે નહિ કોઈ ન કહી શકે
"ને સર્વનું સ્થાન કોઈ છે, પણ તે
"પ્રકૃતિ પર આ સર્વ ગણ ઉભા છે તેમાં
"મનુષ્ય સુંદરગિરિ ઘડ્યું છે. આ સુંદરગિરિ
"પર્વત ઉપર વિષ્ણુદાસ બાવાનો મઠ છે
"અને આ સર્વ ગોસાંઈઓ એ મઠના
"આધીન છે. પણ નથી કહેતા છતાં!"
ગુરુજી એવું બતાવ્યું પડ્યું છે કે આવું
એની પરીક્ષા કરવા ગોસાંઈઓ સાથ
બોલ્યા, તેનું પ્રયોજન સર્વ ગોસાંઈઓ સમજ
ગયા અને આનંદમાં ઉભરાઈને વાતો
ઉત્કંઠિત થયા.

જાગેલો પણ એક આ હિંદુ હો
ઉંઘતા જેવો મનસ્વીપણે આ પ્રશ્નો
કરિયા થઈ બારીબારી બાજુએ. અને પાસ
બાવાજીનું હૈયું ભરી, તે જોઈને પોતાને
ઉભો થઈ, તે પણ સામયિક થઈ બોલ્યા:
"આપ છો; આ સત્પુરુષમાં તો કોઈ છો એમ ન છે
"અને હું કોણ છું તે જાણો છો તો ઉત્તર દ્યો
"કરતા જાઓ! બાવા વાતો સંદેશ સાંભળ્યાં છે,

"પણ તો તમે મહાન અધિકારી છો તો પોતાના
"એટલા દૂર છો કે આ શિષ્યને કંઈ કહેવા આવો
"અને કેટલા આગળ વધુ દેવતા-આપો — તો પણ
"સહુ અને આપણ એક જ છે."

ભિક્ષુઓ આ ઉત્તરથી વશ થયા, ગુરુજીના પગોમાં સહુ લઈ ગયા આનંદ અને આંસુમાં મગ્ન થયા, અને ઓરડાઓમાં ગાતા ઉઠ્યા: "આ દુનિયા "ચમત્કારી છે! આ શાંતિ દુનિયા ભરે!", સર્વ ભિક્ષુઓ મંદિરમાંથી ગુરુજીની સિંહાસનના ઉપર અર્ધું ઢંક કરવા લાગ્યા અને ગુરુજીના આતિથ્ય અતિથિઓ તૈયાર કરવા તત્પર થઈ ગયા. જાતજાતની નિરખી ભક્તિ મંદિરમાંથી સુગંધમય મંદિર પ્રસાદ લઈ એક આવી આવ્યો, આવો ભિક્ષુ જળ ભરેલો લોટો લાવ્યો, બીજો કોઈ બાંધેલ ચોટલા ઉપર કાપડાના સુધી ગાયે ગોદડી પહેરી ને ઉપર ઊની ધોયેલ ચાદર પહેરી અને કરપલ્લિનું નામ સ્મરણ કરતું નદી, પોતાના વાળ સહેજ વ્યવસ્થિત કરી ત્યાર અને ઓરડાઓનો ઉઘાડ કર્યો, અને સાંજે ભોજનપાત્ર વિના અતિથિઓ આનંદથી કરી, ભિક્ષાપાત્ર કરી, સર્વ પોતપોતાને સ્થાને

વેરાઈ ગયા. કોઈકે ચોકીદાર
ગાંઠો છૂટ્યો, કોઈકે ભાર ઉતારવા માંડ્યો દીધો કર્યો,
કોઈ કિનારે કિનારે ફરવા લાગ્યા વાડકીમાં
નાળિયેરનું પાણી પીતા, કોઈકે ગાડી વાટ મળતાં
વાતો કરી ચાલ્યા અને ટોળાં કિનારે ઊભા પડ્યા.
ગાડ ચાલ ઊંટ ઘોડાના પગોમાં ધૂળ ઉડતી હતી;
બીજા નારાઓ ...
એટલે સ્ત્રીઓ ...
ગાડી — ઊંટ ...
... રાત હતી.
... ચાલી ...
... ને ...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

"ભૈયા, આ ચાલીસે કોણ છે અને તેમ
"આજે આવ્યો છે? ગુરુજીને ભોળાભાઈ રાતે
"દર્શન કરવા છે?"

"કાલે સવારે મંગળામાં ગૂંથવેલી પડેલો લખ્યો
"તે ઉપર ઉતાર્યો. ગુરુજીએ સમાધિની તારીખ
"નક્કી છે કે એ મહાત્મા કહે અને આ મકાનો
"એ કુટુંબ ઉત્સવ કરશે. એની સાથે કહેવા
"પ્રભાતે તો શાંતાબા કે બહેનો?"

પોતાના ~~આવ~~ આ વાતનો વિચાર છે અને
પોતાને વહેલે આ વખતે કરવો છે તેણે સૂર-
જતાવંદના મુજબ અંધારામાં પણ વિચાર કરવા
તેમ મનમાં શબ્દ સ્ફુરવા લાગ્યા: "આ પણ
"વિવિધ સૃષ્ટિ ઈશ્વર છે. ~~એની પણ~~ એવાં સાથ
"મહાદેવ વચ્ચે છે અને તે ઉપર આવું રચીને
"છે એમાં પણ કંઈ બેચાર્યું હશે." બોલિયાની
.વાતે વિચાર વાંધે પડ્યા.

"હા, ભૈયા. એના ભક્તિમાં કંઈ ચમત્કાર તો
"છે. ગુરુજી એને શું કરવા ધારે છે?"

"એ તો હરિ જાણે. પ્રાતઃકાળે ભોજનનો
"સમાધિ પૂરી થાય તે પછી એને એમના પાસે લઈ
"આવવાની આજ્ઞા કરી છે. ત્યાં સુધી એના સેવા
"કરવાની આજ્ઞા છે."

રાજેન "મને તો લાગે છે કે આપણું મઠનું રહસ્ય

"તમે ખોટું લીધું આપણે."

[illegible] "એ તો તમે આર્કિટેક્ટ, અમારા જમાનાના તો

"કંઈ બાબતો જેવી વાત નથી."

રાજેન "ભાઈ આવો ~~[illegible]~~ વાતોથી વાતો છે ત્યારે

"આપણો આર્કિટેક્ટ તો હશે જ."

[illegible] "રાજેન્દ્ર! એ તો એ કહ્યું હશે તમે

"આપણી વિરાસત બતાવો." સૂચીપત્ર ~~[illegible]~~ કહ્યું

"વાત નથી લાગી," ~~[illegible]~~

"આજ શું વધુ બતાવશે?"

/35/ "મને તો ફરતાં એવું વિચાર કરવું ગમે છે."

61 [illegible] "શું?"

"જુઓ ત્યાં ફરતે ~~[illegible]~~ વિસ્તાર છે

"પહેલા આવતા હતા. અમે ત્યાં હતા, ત્યારે ~~[illegible]~~

"એવું ~~[illegible]~~ લાગે મકાન ~~[illegible]~~ નાખીને વિચાર કરતા હતા

"અમે હું ભૂતકાળની સેવા કરતો હતો ત્યારે પોતે

"બચાવવું એ જ લાગ્યા. તેમાં આપ એ ભૂલ્યા

"ત્યારે લાગ્યા કે બધું અમર નથી, વિચાર

"પૂરી આદિકાળથી — રહસ્ય-ભૂતકાળનો એ આપણે

"આપણો આદિકાળ છે — રહસ્ય-ભરેલો આદિકાળ

"તું જોશે ત્યારે તેનું મહત્ત્વ સમજાશે."

"આની વાત છે. ~~[illegible]~~

"~~[illegible]~~ એમ અધિકારને જોગે છે"

"હા, પણ નથી ~~[illegible]~~ કાંઈ સમજાવ્યો નથી

"હજી. જુઓ અધિકારી વગર બાળકને દાન ન કરે,

"પણ મારું તો નમાવે અભ્યુદયકારી છું." ~~[illegible]~~

"આવું બોલ્યો. ત્યારપછી તો ગદગદ-ચિ-

"ત્તિનતા દેખાય છે. બોલ્યો બાપજી — તે મંત્ર

"શું છે?"

ગુરુદેવ મધુર સ્મિતમાં પછી, ભક્તિ

ભરી, ધીમેથી બોલ્યા:

"ગોકુલમાં ગોકુલ રહે, ગોપાળનું ગોપાળ;

"[illegible] [illegible] દેવ શ્રીકૃષ્ણ [illegible] [illegible]!

[illegible] [illegible] કહે

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

એને બોલ ઉઠ્યા: "અહાહા! એ મંત્ર તો કાંઈ

"તો મને મળ્યો છે. [illegible] કાંઈ છે. એ મંત્ર

"[illegible] [illegible] છે. ગુરુદેવ! [illegible]

"[illegible] [illegible] આ મંત્રનો [illegible]

"[illegible] કે ગુરુએ [illegible] કરી

"અધિકારી [illegible], આવો મારે બોલ મંત્ર પણ

"કહ્યા હતા." ~~[illegible]~~

"બોલ ~~[illegible]~~ મંત્ર કહ્યા.

"કયા?"

શુદ્ધિદાસ પણ બેઠો થઈ ઉત્તર આપ્યો.

"અમારે સ્વામિ ભાંડુકરી, ફુલચંદ્ર મહારાજ,
"શ્રીમન્માર ઉપાધીને કરવા ફરતાં-ઉડાવે".
"એ કે ભંડારી સાથે ગ્રહમાને. પણ ઘણા
"પંચ ભાગીદાર:"

ગુરુમણાગચંદ્ર ઝીણકી ઝીણકી આવનાર
લાગ્યા. શુદ્ધિદાસ બની સ્વાર્થ આપ્યો.

"પારમાર્થિકે લોકને ઉપર સ્વરૂપ મિલાવે;
"ઈશ્વરૂપ ઉપર આવનાર દેવ-ન ચુકીને-પાછે.
"પાપમાં પાપર હૈયે લોભવાળું ભોગવે;
"દુઃખ ભક્તિવાળી ભાવને ભાવરૂપીએ આપે."
"એમ. વધારે સ્વાર્થ ગણે ઉત્તર આપવા ના કરી."

વિચારૂરી: "ગોચર કર્યું. રકુષ્ને આવીએ છે
"કે મોક્ષના ગુરુકી મન-સાકે
"એ ઘર ઉપર તેને સદ્ગુરુવારિને ભક્તિભાવે કરાવવાની
"લાકે તેને ભાઈ ગામના, ના સ્વભાવિક સંબંધે
"રસ્તા કર્યું છું તે અધિકારી વિના બાબત આપ્યું નહી.
"ગોઠણના ઉપદેશ ને ભાવના હોય છે. કેટલાક અને
"ગામના અને કેટલાક સંસારિક રસ્તા આપ્યા
"વિના ઉભરાઈ. ભાઈ પાછાથી રહેલા પણ ઘર સાથે
"દુઃખને લઈને જીવ પણ ઘરે પાછે રસ્તાનો સાથે

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રહસ્ય [illegible]
"[illegible] નહીં. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible]. તુમેને નથી [illegible] [illegible] છે [illegible]
"[illegible]. [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"તો ખબર ખાસ નથી છે."

"સાચે શું ખાસ નથી ખબર નથી?" રાધે ફરીને બોલી ઉઠ્યો.

"ના, ના, ખબર છે નહીં અને [illegible] છે નહીં"

"તે તો હું [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] પણ રહેતો છું.

"એમ નહીં. જો, કાંઈ [illegible] વાત હોય
"તો [illegible] [illegible] [illegible] ખબર [illegible]
"તો [illegible] કાંઈ બાકી નથી, કારણ [illegible] [illegible]
"[illegible] નથી પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"આમાં કાંઈ ખબર છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"રાખો હવે."

"ઠીક."

"હવે [illegible] છે [illegible] [illegible] નથી છે.
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અને
"આ કેટલે દૂર છે. માટે ગોકુળ કેટલે ગોકુળ
"આમાં [illegible] ગોકુળ કેટલે આવેલ રહે છે વાત
"નહીં; અને ગોકુળ કેટલે દૂર ઉજવતાં કુળ
"કેટલે મજારું આદિ આવે છે તેમાં આ કેટલે
"પક્ષિઓનાં કુળ રહે છે: આ બધું ખરું સરસ
"છે."

શાહિદાન વિસ્મિત થયો. "ખરો?"

"ગોપાળકુ કેટલે જે આવેલ ઓળખાય
"ખરો. સરસ છે કે પક્ષિઓ[illegible]: ઉત્તમ છે
"ઉત્તમ રૂપી તેને પાળનાર કેટલે ભાગ્યશાળી
"કિંમતી રાખી પાળનાર [illegible] તે ઓળખાય
"કેટલે દૂરમાં પાળનાર ઓછું [illegible] કહેવાય?
"ખૂબ સરસ."

"ઠીક, ભાઈ - આ તો સમજાય છે."

"ના!" વિલાયતી આવાજ આવ્યો;
"કેટલાક પેટ કુમારુ [illegible] આવતી [illegible]-
"કુટુંબમાંના મનુ-ઋતુએ મારનાર આવ્યું
"દેખાય છે. ~~[illegible]~~ દેખાય છે દૂરથી જતા
"એ કે વસ્તુત: આવ્યું નહીં!"

"[illegible] આવે વાત વાતમાં પણ આવે
"મેં રહીને છે - દેખાય છે કેટલે છે નહીં!

"અરીઆર? હવે તારે હૈડાંના દરબારે
"અવિચળ ગાદીએ, તેનું રાજ ના ઉથલાઈ,
"એમાં પ્રવૃત્તિ કેટલી ફાવી છે કેટલી અટકી છે
"વ્યક્તિને મર્યાદિત આવ કેટલી વહાલી
"આપે છે — આમાં તે વહાલો ઈશ્વર છે —
"સ્વરૂપ: સ્થાન રૂપ આપે, આ રાજ્ય!!
"સામ્રાજ્ય!!"

"વાહ વાહ, વિશ્વરૂપી! શું સુગંધ
"રાજ્ય કયું છે? આવા જીવ ની ખબર
"મારા કહ્યું પછી. વાહ. વાહ"

"મનુષ્યો તે આ મનુષ્યમાં તે આત્મને
"મૂકે છે આ આ પૃથ્વી-રંગ ચેતના બતાવવા. હવે
"રાજ્ય આપવા જેમ લેવું કે આપણે કેટલે
"પૂર્ણ તે ક્યાં છે કે પૃથ્વીના આદર
"આપણે માંગે છે કેટલે ઘણાં છે કે ના થી આવશે
"તે મનુષ્ય ભેગા છે કે આ પૃથ્વી ઈશ્વરીય પ્રકૃતિ
"ઉંચાઈ આત્માના પૃથ્વી-રંગ ગોળની પૃથ્વીમાં ફેલાવ
"સ્ફુટ કરવા. હવે સ્ફુટ કરવાનું ઉપાય કયું?
"પૂર્ણ શરીરને માટે રહેલા છે. શરીર-રાજ્ય રમત
"ફુરસદ છે?

વિચારમાં પડી ગયા ઉંડાણમાંથી બોલતા હોય

એમ ગુરુદેવ બોલ્યા: "ના."

[illegible] ઉત્સાહમાં આવી ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. "આજે

"ડૉ. [illegible] મહાત્માનું [illegible] કરી,

"આત્મા ~~[illegible]~~ સ્થૂલ નથી, સૂક્ષ્મ નથી,

"કારણ નથી, એમ ~~[illegible]~~ કરતાં કરતાં જે બાકી

"રહ્યું તે શેષ ભાગ આત્મા એ ઉપદેશેલો

"એ સાંભળ્યો જ છે કની?"

"હા."

"હવે એમ શેષ બાકી રહે

"[illegible] ભાર છે તેમ આ નેતિ નેતિ

"[illegible] બાકી રહેલા શેષ આત્માને

"ઉપાધિનો ભાર છે. વેદાંતવાદી એમ કહે છે

"કે આ ઉપાધિરૂપ ભાર દૂર કરી નાંખવો

"[illegible] કરવો. આપણે [illegible]

"એમ કહીએ છીએ કે ~~[illegible]~~

"આખી [illegible] ઉપાધિરૂપ છે પણ ત્યારે

"[illegible] [illegible] સંભાળ કરી [illegible]

"તો આપણે પણ [illegible]. તે [illegible] [illegible]

"તે ગા[illegible] તે જ ગામડાંઓને અત્યારે શું કહે-
"વાય છે? તો શિયાળ અંગ્રેજ મજૂરરૂપ ઉપાધિને હટે
"તો તો દિવસભરનો નાશ થાય."

"ત્યારે શું કરવું?"

"એમાં જ આવેલાંનું મન લગાવવું જોઈએ.
"તેમ ~~[illegible]~~ મારી આજીવિકા કેમ ચાલે
"[illegible] ઉપાધિરૂપ થાય છે તેમ મોટું દરમાંથી જાય
"દરરોજ પણ ~~[illegible]~~ આજીવિકાને લઈ ઉદ્ધાર
"પામે છે એટલે ઊંચા ઊંચા થાય છે. તો જીવનમાં-
"કે ત્યારે નીચે નીચે જાય તો શીખવાને માટે
"મારે વધે તેમ ઉપકારક ઊંચા ઊંચા ભેળવે તો શીખવા
"ધીરજથી ભાર ઉપાડી થાય—"

"એટલે!"

"એટલે એમ કે મારી અને આપણાં
"જીવન આખાં તેમ શરીરરૂપ ઉપાધિને પણ
"આજીવિકા ઉદ્ધાર આપે છે એટલે તે ઉપાધિ [illegible]
"[illegible]ના ભાર ભાગે અગાઉનો જે શીખ [illegible]
"તેનો ભાર [illegible] પણ ઉતરે છે!!"

આમ તેર હાથ ઝૂકતો હાથ જોડે

બોલ્યો: "[illegible], આ અહીં ઝાડ એકઠું અત્યારે
"[illegible] [illegible] મારી શીખ તો [illegible] [illegible]

"[illegible] છે!!"

[illegible] બોલ્યો: "[illegible]

"[illegible]

[illegible] બોલ્યો: "[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]"

"ના, [illegible]" [illegible]

[illegible] બોલ્યો. "[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible] — [illegible]

"[illegible]

"[illegible]"

"[illegible] — [illegible] — [illegible]

"[illegible]

"[illegible]"

"[illegible]!"

"[illegible]!"

“બાપ આવીને, પ્રભાકર કહેવા લાગ્યો “હે. માટે ઉઠો —” રાધેશ્યામે કહ્યું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું તે પહેલાં ભાગતો રતનીનો ઝવેરચંદ બોલી ઉઠ્યો.

અત્યારે હજી પ્રભાકરના ઘરે પણ વાગ્યા ન હતા પરંતુ એમ માનતો ~~[illegible]~~. ઉનાળાનો ઉકળાટ દિવસ બાદ પવનનું જોર ~~[illegible]~~ સ્નાન આટોપી ~~[illegible]~~ પ્રભાતે આવી આવી પડદીઓ પર ઓઢીને એની બાજુમાં રહેતો હતો. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ કેમકે લોકો ઓસરીમાં પૂર્વદિશા પવની પવનની આગળ પહેરવા માંડતી હોય ત્યારે કેમ ઓસરીમાં ઉંઘે રહેવાતી હોય તેમ પ્રભાકરનું પૂર્વજાની તેમ પૂર્વ દિશામાં રહેવા લાગ્યું. ~~[illegible]~~ સાથે ભારોભારવાળું ~~[illegible]~~ ફરી સુધરેલી આકુળતાએ પણ એ વખત બદલવા માંડ્યું. રાત્રિના ઠંડાગારપણાના રસિક માણસો રહેતા તારાઓ ફરી ફરી કોઈ પણ કોઈ ઝુંડ ગાવા લાગ્યા. ~~[illegible]~~ લોકના માણસો પણ જીવનભર ઉઠવા લાગી.

ચારે બાજુ કાંકરાનો ઢગલો [illegible] કુંડાળું કરી નાખ્યું હોય
અને પાણીનો [illegible] પ્રવાહ [illegible] થઈ ગયો
હોય તેમ [illegible] શિખરોમાં અવનવા આકારોથી
[illegible] લાગી. જ્યાં જુઓ તો [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] કરી દીધા [illegible]
થઈ ગઈ. [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] – [illegible] – [illegible]
[illegible] [illegible] હોય [illegible]
[illegible] [illegible] લાગ્યો. [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] અને
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] – [illegible] – [illegible]
[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] હોય [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] અને [illegible]
[illegible] ચારે બાજુ [illegible] [illegible] લાગ્યાં

આ વળી નવો મિશ્રિત ગુંજારવ ક્યાંથી આવ્યો છે

તે જોવાને આતુર આ સઉ ઊંચાં શરીર, સ્ત્રીય

પક્ષીઓ, અને પક્ષીઓની ડોકો પોતાને જોઈ રહેલી

હોય અને તેમ ગભરાતી હોય તેમ ગુંજારવની-

મધુરતા સાંભળવા લાગ્યા અને એ જોવામાં

પાસે ફૂલ છે અને હું છું તેનું તો ભાન ના

ભૂલી ગયો અને પાસે ઉભેલા ~~[illegible]~~

ફૂલો જેવું લાગવાથી પણ આ પક્ષીની

પશુઓ ના હોય તેમ સઉ ઉંચે ગગન દ્વારે

રાણી ખાંખી ચોપાસ ફરવા લાગ્યો. એવામાં

પાસેના મધમાંથી ગાન સાંભળ્યું અને ફૂલો

પણ [illegible] હતી.

ઓચિંતો મારા પગ

~~[illegible]~~ ને કોઈ હાથે પકડ્યું

હાથ છે તે મરડતો મારે ઉંચો લાવ્યો.

"આ... આ... આ......"

"ના, રાજેશ્વર, ગુજરાતને કદાચ ભૂલ

"એ ફૂલોમાં ... [illegible] છે?"

[illegible] લાગ્યો, અને સઉ સાંભળવા લાગ્યા.

[illegible] ગાયનમાં પણ [illegible] હતા

અને ~~[illegible]~~ પોતાના મનમાં [illegible]

હતી તેની પાસે [illegible] [illegible] [illegible]

પ્રમાણેનું ગાતા હતા ને સામે [illegible] ઉભી

સાંભળતું હતું અને એક ભીલડો ઊભો ને કાન

ધરતા જોતા હતા ત્યાં ને કાન પડતું મૂકી [illegible]

રહી [illegible] [illegible] ગુલામનું ગાન [illegible] કાનમાં

ને હૃદયમાં ઉતારવા લાગ્યા. [illegible]

ને ગાતા હતા અને ગાન ગુંજનમાં ઉતારતા હતા-

"આ...આ--- આ-- --આ......"

"[illegible] — [illegible]...."

"[illegible] [illegible]---- [illegible]!

"[illegible]... [illegible]...

"[illegible] [illegible]... [illegible]!.. [illegible]

" [illegible] — [illegible]...

[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible].

"[illegible]...... [illegible]... [illegible] [illegible]...

"[illegible] ...". [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

"[illegible].. [illegible]!... [illegible]... [illegible] [illegible]....

"[illegible] [illegible]..... [illegible].. [illegible]!.. [illegible]

"[illegible] [illegible]... [illegible]... [illegible]... [illegible]...

"[illegible] [illegible]!... [illegible]! ... [illegible].. [illegible]! [illegible]

[illegible]

"હળવે... હળવે.. તારા—આ—આ—ધા—મા—

"મારા!... જિંદા... જિ... ભા—ગુ—ઉ—ની—
પ્રા૦

"~~પ્રકાશ~~ હરિ—હ... હરિ... હ......

"પ્રકાશની... ભક્તિ... પ્રકાશ!... જ... જ... ભારે—

"પ્રકાશ... સુંદર[1]... તા... ના... ગુ[2]... રા!

"જા... ગુ-ઉ... રા!

"ના-આ-આ... ગુ... રા!—પ્રા૦

"આહલાદ... શી... ત્યા રવિ કિરણ...

"દીઠાં... આ... રવિ... કરતાં... રી!—પ્રા૦

"દૂર— કમળ... કે... કમળ ના... વિકસે...

[illegible]

"વિશુદ્ધ... ના... નહીં... કમળનો... રાત!—પ્રા૦"

"~~[illegible]~~ હું

ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યું છું, ~~[illegible]~~ [illegible]

એની ફરતા [illegible] વિલાસિની [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] બોલ્યો: "ગુરુજી [illegible] [illegible]!!"

[illegible]: "શું ગુરુજીની [illegible]!

"~~[illegible]~~ [illegible] જાણે તો [illegible]!

"[illegible] [illegible]! [illegible] [illegible]! બુદ્ધિ, [illegible],

"[illegible], ભક્તિ, યોગ, આદિ— તે [illegible] [illegible]

"એની [illegible] [illegible]—[illegible] તે પણ [illegible]."

૧. સુંદર = સુંદરલિપિ. ૨. ગુ = [illegible].

"વાહ વાહ! શાહેજાન! ઉત્તર આપ્યો કે
"~~[struck]~~ આપણાં છે કે ગુરુની સેવા કરતાં
"જ આગળ અગાઉથી લિધે." દિલારકુંવરી
બોલ્યો ને વળી સુંદરમનોરંજનના મોં સામું જોઈ
તેને કહેવા લાગ્યો.

"લાડકવાયા જુવાન! તમે સુંદરગિરિના
"વિદ્યુત્પ્રકાશ રાજાના મહાન સંબંધી છો—તેમના
"અત્યંત પ્રેમનું પાત્ર છો. અમે તેમના મિત્ર છીએ
"અને તમારો સત્કાર કરવા જેટલો અમારો
"અધિકાર ક્યાં છે. માટે કોઈ જાતની ચિંતા
"ન રાખશો. તમે મહાપવિત્ર સ્થાનમાં ~~[struck]~~ આવેલ
"ઉભા છો. તમે કોઈ દુઃખી પુરુષ ~~[struck]~~ જણાઓ છો
"પણ આ વખતના પ્રતાપથી—આ વસુંધરાની
"કૃપાથી—આ વિદ્યુત્પ્રભાના આશીર્વાદથી ~~[struck]~~
"તમારા વિવિધ તાપ હવે ભાગશે. માટે
"હવે શોક છોડી ~~[struck]~~ અમારી સાથે. ચાલો
"અને અમારો પવિત્ર સત્કાર સ્વીકારો—
"તે પછી પરસ્પર ~~[struck]~~ પૂછવા અને પરિચય
"જાણતા કરીશું."

રાધેશ્યામ એક ભિક્ષુ પાસમાં ભિક્ષા પણ
અને દાતણ આપ્યું. એક પત્થર ઉપર બેઠો.
આ સમય સરસ્વતીચંદ્ર અને ચિતારાજી
બન્ને બેઠા. પત્થર ઉપરથી પડતાં પાણીના પ્રવાહનો
શબ્દ ઈશ્વરકૃત સંગીત ~~સા~~ સાથે સૂર પૂરાતો
હતો અને તેની પેલી પાર ચારુ ઉપવન ભાસી
રહ્યો હતો. ચારુ ઈશ્વરનાં આ સરસ્વતીચંદ્રને
ઘુંઘટ સાંભળ્યું, ચિત્ર સાંભળ્યું, અને દાતણ
કરતાં કરતાં, ~~[illegible]~~ ચિતારાની રીત
અવલોકી. દ્વિ તે ચિત્રકારનાં ચિત્રકારનાં કાંકરાં
પાણી મરાય આવ્યું તે પાણીના ઘાલકો
મારતાં પણ કાંઈ થયું નહીં. ચિતારે પૂછી જોયો
બોલ્યો: "શાંતિર્નિધિ મહારાજ! ~~[illegible]~~
"તમે શર્મ જોઈ. દુનિયા. લાંબો. સુંદરગિરિ ઉપર
"આ દુઃખ પરમાત્માનું પરમાનંદ પ્રકટ કરનાર
"ચિત્ર આપ્યું છે માટે તમારો તાપ ગયો
"સાંભળો. જુઓ! ~~તે જેવું [illegible]~~

२ "तापत्रयौषधिवरस्य ~~[illegible]~~ स्मितस्य
"निःश्वासमन्दमरुता निबुसीकृतस्य
"एते कडंगरभरा इव विप्रकीर्णाः
"जैवातृकस्य किरणा जगति भ्रमन्ति॥"

૧. તેનું ભિન્ન રૂપ છે! ત્રિવિધ તાપનાં [illegible]
[illegible] ઔષધિરૂપ છે; ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ આ [illegible] (ચંદ્ર) એ જ તે ભિન્ન છે.
[illegible] ભિન્ન [illegible] છે તે જ [illegible]
[illegible] છે. એ ભિન્નરૂપ
[illegible] છે, અને આ [illegible] એ જ તે [illegible] છે. એ ભિન્નરૂપ
ઔષધિ [illegible] છે અને તેનાં ~~[illegible]~~ [illegible]
એ [illegible] ત્રિવિધ તાપનો [illegible]
[illegible] છે.

ઝુંબાબમાં ઠાકોરસાહેબ મિત્રો ઠાકોરસાહે-
બ સુસ્વરથી સંસ્કૃત શ્લોક ગાતા તે
સાંભળવાના. રાજકોટ ફરતાં ઝુંબાઈ
આવ્યા પછી ઘણે દિવસે આ સુપ્રસિદ્ધ
શ્લોક સાંભળવાનો પ્રસંગ આવ્યો. આવી
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

"રવીન્દ્રનાથ! તારું નામ રહ્યો

"પણ આ દિવસને આપે ~~[illegible]~~ સ્વપ્ને

"હૈયાનો સૌંદર્યનો [illegible] શી રીતે

"જાણે છે તે સમજાવું નહીં. આપના પવિત્ર

"આત્મામાં જે સત્કાર પામું છું તે જ ~~[illegible]~~

"મારા મનના મોહને દૂર કરે છે. આપના

"ગુરુજીની મારા ઉપર પડેલ છે તેથી મારા

"[illegible] ઉપદેશ પણ ~~[illegible]~~ ઉતરશે"

"આ બોલો! સુખદ!" — ઉદયપુરી

એને સાંભળીને ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] રહ્યા – પોતાના [illegible] [illegible]

આ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]; [illegible]

પહેરવાને [illegible] ~~[illegible]~~ લાગ્યો, અને [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] સમજાવે છે અમારા

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] આ સર્વ વાત. બાપાજીને [illegible]

[illegible] બોલી અને ગુરુજીનું [illegible] [illegible]

ન દીઠો કે [illegible] ~~[illegible]~~ એમના [illegible] [illegible]

થઈ ગઈ. અને ઉદયપુરી ~~[illegible]~~ [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બોલી પડ્યા અને

~~[illegible]~~ છૂટી પડી, પોતાના શરીર [illegible]

[illegible]

પ્રકૃતિ અને રીતે ~~[illegible]~~ બનાવેલ એક
મોટું આંગણમાં આવી ગયો. અને હવે
ઉભરાઈ એક બોલ્યો

"જુવાન, તમારું નામ કહો! પણ
"તું ઉત્તર દેશે"

"મારું નામ જીવનચંદ્ર!"

"જીવનચંદ્ર! વાહ વાહ! આ ~~[illegible]~~
"ઓરડાનું નામ છે! જીવનચંદ્રજી! ~~[illegible]~~
"અમારા જીવન તેવાવડું! [illegible] જુઓ
"નવાઈ શ્રી ચિત્રગુપ્તકાળ [illegible] પરમાત્મા-
"ના ચિત્રરૂપ છે અને આ ચિત્રગુપ્તજ-
"નાં ચિત્રો આ સુંદરગિરિ ઉપર ચાલે છે
"ગામમાં ફરે છે અને એ ચિત્રોનો અવાજ
"ઉપર આધિક્ય થાય છે તે આંખરૂપ ચિત્ર-
"સુકુમારીરૂપ ~~[illegible]~~ ની અસર છે — એ આંખનો
"ઉપર તમારા ચિત્તને ગમ ભાગશો. આ
"[illegible]"
"જીવનચંદ્રજી! આવ આગળ ચાલો!

"ચિત્રગુપ્તજી! આપનાં બધા ભૂતકાળ
"ના શીખનો ભાર ઉપર આવે છે તો પણ
~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~
"શું ~~[illegible]~~

राग बिभास ताल तिवट

॥ यदु नंऽदन नेऽ। अघ खंऽडन नेऽ ॥ नमुं मा-त समेऽ जग मं-डन नेऽ। यदु०॥ यदु नंऽदन नेऽ यदु नंऽदन नेऽ। नमु मा-त समेऽ [illegible] यदु नंऽदन नेऽ।

— भैरव

हरि हो...... हरि हो........ हरि आ नंद भयो......

आनं..द भयो.. यदु नंदन आ... ए... उजल रव हुवे....

के.रव... भयो...वी...री.....॥ १॥ ०॥

रंग भीनई...दिन आवै उमंग...के... [illegible]

घरे घरे मंगल गावे री ॥ २॥ अ०॥

५ ह. व. व. ह व के... लाल.... धा... ला.... कुल उजा ले..

भो... द्वे... पी....ते मुकट नि भा..ल.. भा..के ...आरे..

श्री कर... सुंदर ना... रा..हु..री ॥ ३॥

[illegible]

"આરેલા ગુજરાતી ચંદ્રના જેવો ~~[illegible]~~ શાંત
"પ્રકાશ આપનારો શાંત ~~[illegible]~~ રૂપે ના તેમાં
"રહી ભરાય છે." રામચંદ્રને ત્રિકાલ સ્વરૂપ
મન કહ્યું અને પોતાને આશ્ચિન્તક આવનાર ભાવનાઓ
ઉપકારવશે થઈ તેમને મનો મધુર વચન કહીને
એ પોતાનો ધર્મ સમજ્યો. પ્રાતિનો ભાવ
શ્રીરામચન્દ્ર પ્રહૃષ્ટ થઈ ઉત્તર દીધો
રાજ્યાભિષેકને કુશળ બોલ્યા : "ભો, પરંપરા ભાવે
"જેમ તેમ ગુરુજનોનાં વચનોનાં પડેપડ ઉપડે
"છે, આ વચનમાં સુશિક્ષિત ~~[illegible]~~ ગુરુજનોની પાસે
બતાવી અને તે પછી આજ્ઞા ગુરુજનોની
"આધિકારી આશિષનો સાગર આજે રાખે છે
"એવો સ્વભાવ રાખ્યો. ગુરુજનો પરવારનાં
"લોક વિચાર ધર્મની વાત છે આ કથા —
"સુદેશ! — રામચંદ્રનો સુંદરવિવેક
"ખર પાણી, જોઈ ના, રથિકોનાં અને શિષ્યના
"સર્વ સુંદર દાન અને વસ્તુઓ. તેમને
"શિક્ષણ કરાવે છે, તેમને આપેલા સમજ્યો
"અને ગુરુજનો સર્વ વાતો વિદિત કરી છે,

અર્થ

'' [illegible] [illegible] એમને [illegible] અને [illegible]

''હું, અને [illegible] ~~[illegible]~~ મિત્ર તો [illegible]

''[illegible] હાર [illegible] છે. હું [illegible] પાછાં

''[illegible] [illegible] હાર ત્યાં [illegible] [illegible]

'' [illegible] [illegible] નથી [illegible] છું.''

~~'' [illegible] [illegible]'' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~

~~[illegible] [illegible]~~

લાંબાં [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ગધેડાં અને [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગયો. [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગયો. [illegible] [illegible] [illegible] શિખર હતાં. એ શિખર ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતો તેનું નામ [illegible] હતું. એની [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] શિખર [illegible] નામનું હતું તેના ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] હતાં. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતું ત્યાં [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતા અને [illegible] ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતા તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતા. આ [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible]

૨૯

ઉંદરો, માંકડો, ગલૂડું ખાવાવાળો, અને ગાડાં ભરેલાં હતો. એ માર્ગ ઉપર જતાં માંકડાં, રોજ રાતે વાઘનો ઉપદ્રવ હતો. માર્ગ વાંકોચૂકો ન હતો એટલું નહીં પણ ફેરબદલ કેટલેક માંકડા ચાલવાવાળા પત્થર ઉપરથી પત્થર ઉપર કૂદી જવાનું હતું. ફેરબદલ કેટલેક માર્ગ ઉપર ચાલવામાં અને ઝાડમાં ચાલવાનું હતું. ફેરબદલ કેટલેક પત્થરની ફીલડ અથવા બાબુઓ ઉપર નાના વેપારીઓ રહે માર્ગ વાંકડાનો હતો અને તે ઉપર ચાલનાર પગનું ચૂકે તો બીજુ પગ ઊંડા ફેરવી રાખે બાકી ખાડામાં પડી જાય હાડકું પણ ન બચે એમ હતું. ફરી ફરી વરસાદ ના ભાવ એકરૂ -ચાતુર્માસમાં પણ કૂદવાના. ફેરબદલ વરસાદના આ ભાગ ભારે તોફાન હિમ્મત પડતું અને ખાડા ચાલવા ભાવિક ના વધુ પડતાં આવવું છોડ ના પડતાં વરસાદમાં પણ કૂદતાં પડે એવા ચંડકાળ હતી. એ જ સ્થાને આગળ બોલવાનાં હોય કરવા ઘરેણું બાબાજીઓ બનાવતા ક્રિયા હતી સાચી સમજણ કરી બનાવ્યું.

આ ઠેકાણે બેસતાં પણ અનેક લોકો હતા.

એક ભીંત ઉપર એ ચાર વેરાન હાલમાં

પરદેશમાં ફરેલા શાંત દાંત સંન્યાસીઓ ~~ઝૂં[illegible]~~
~~[illegible]~~ ઝૂંપડાંઓમાં
~~[illegible]~~ રહેતા હતા. કોઈ શિખર ઉપર કુદરતે
ને ~~[illegible]~~ રચી ઝૂંપડાં ~~[illegible]~~ ઝાડઝાડીઓએ છાયેલાં
હતાં ત્યાં કોઈ સ્થળે ન ઠરનાર અનેક સંન્યાસીઓ-
ની ટોળીઓનાં આસનનાં ધામ ~~[illegible]~~ વિશ્રામ
કરતાં. કોઈ શિખર ઉપર ~~[illegible]~~ ભવ્યાતિભવ્ય
શિવાલય હતાં અને ~~[illegible]~~ તેમાંનાં એ શિવાલયની
પૂજા પૂજારી પ્રાર્થનાઓ કરતા અને બીજી ~~[illegible]~~ [illegible]
કરતા. કોઈ આકાશે શિખર ઉપર સૂંઢિયાળું દેવાલય
હતું ~~[illegible]~~ ભવ્યાતિભવ્ય વગડાવાળું. [illegible]
હતું. ~~[illegible] કોઈ શિખર ઉપર [illegible]~~
~~[illegible]~~ ચગાવતી ~~[illegible]~~ ધજા ચાલતી
~~[illegible]~~ ગ્રહ ઉપગ્રહોને નમસ્કાર કરતા, સર્વ
દિશાઓ ~~[illegible]~~ પ્રદક્ષિણા કરતા. પછી
પોતાના કુળદેવના કે ઇષ્ટદેવના સ્મરણ કરતા.
સંન્યાસી, જોગી, ~~[illegible]~~ પૂજારા, અને બાવા:
સર્વ ~~[illegible]~~ જ્યાં રહે ત્યાં તેનો નિવાસ હતો. એક
ઋષિ ગાય, ઋષિ ઝૂંપડામાં, ઋષિ ગુફા રહે
એવું ન હોય વધારે નથી જ્યાં ઝાડ ટોડા
ઢાંકે એ સ્વાભાવિક હતી પણ એ ધોડા આવા

તે વધારે પુષ્ટ કરતા. આ ગ્રંથ ~~[illegible]~~ [illegible]
ધાર્મિક પુસ્તકો [illegible] ઉપર~~[illegible]~~ના [illegible]
અને ઉપરાંત પણ અનુકૂળ થતા ત્યારે ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ પોતાના દેશની પ્રકૃતિ અને ~~[illegible]~~ [illegible] દેશની નિંદા
કરતાં, ઈંગ્લાંડનો તિરસ્કાર કરતા, વિરોધ અને
વિતંડાવાદ કર્યા કરતો અને પ્રસંગે મારામારી
કરવાનો~~[illegible]~~ પ્રસંગ આવતો ~~[illegible]~~ પણ લાવતો
નહોતો નહીં. ટીકાટિપ્પણ કરવામાં સર્વ શક્તિ
વાપરાય [illegible] વધારે વિરોધની શક્તિ [illegible]
સ્વતઃ [illegible] [illegible]. ~~[illegible]~~ આ સર્વ [illegible]
કુહા કરતાં અને રાયચંદભાઈ [illegible]: "ભગવાન [illegible],
"જેમ આગમમાં સર્વ પ્રાણીઓ રહે છે તેમ જ ~~[illegible]~~
"[illegible] ઉપર પણ છે; દૂર [illegible] કે [illegible]
"પ્રાણીઓ પરસ્પરનો શીકાર કરે છે ત્યારે આ [illegible]
"ઉપર [illegible] [illegible] આવો જોતા હશે કે
"[illegible] આપણે ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] પણ
"પડશું નહીં. [illegible] મનમાં એમ જ રહે છે કે [illegible]
"[illegible] [illegible] આપણે [illegible]* [illegible] [illegible]
"[illegible] તો એમની પાસે આપણાં [illegible] [illegible]

---

* [illegible] [illegible]

"ધારો કે મહારાજને ચાર [illegible] તે ભૂલ.
"અમારા મહારાજ જેવો સર્વધર્મ [illegible] દયાળ
"કોઈ દીઠો નથી ને દેખાવ નથી. એનું મન કુમળું
"તે આ રીતે ઉત્તમ જાણું તો હું પણ [illegible]
"કોઈ કુળ પણ પરખતો નથી. મહારાજ જાણે છે
"પણ ટી એમની બુદ્ધિ [illegible] એમનો સાધુભાવ
"અને [illegible] ટી એમની રાજનીતિ!"

"મહારાજને ખરી કોઈ ખાસ બાબતું ઘેર છે?"

[illegible] "તો! આ ઠીક એનું રહસ્ય છે કે આપણા
"મહારાજ વર્ષે ને વર્ષે [illegible] બેઠકોમાં આવે ફિકર
"કરતા નથી. આ [illegible] એનું દેશ બીજાના ચૈતન્ય
"ઉપર એમનો કાબૂ છે. અમારા જેમ સર્વ ચૈતન્ય [illegible] [illegible]
"પુરુષો વર્ષમાં એક વાર પણ મહારાજને મળવા
"[illegible] દરબારમાં નહી. ત્યારે અમારા ગુરૂજી ત્યાં
"આવે છે ત્યારે મહારાજ જાતે [illegible] દર્શને
"આવે છે અને ગુરૂજીની પાસે કાંઈક પણ રહસ્ય
"[illegible] આપે તે ઉપર ગુરૂજીની આશીર્વાદ
"મહારાજને મળે છે. એ ધર્મ શાંતિ અને નીતિના
"[illegible] રીતે અને પાળે તે ધર્મ ઉપર મહારાજનો
[illegible] [illegible] સાધુ સર્વ [illegible] [illegible]

"અત્યારે તેમ સર્વ ~~[illegible]~~ પંથના અનુયાયીઓના હૃદયમાં "માંડલિકની આણ" હતી."

"તમારા પંથને મહારાજ માને છે?"

"એ તો એમના કુલધર્મને અનુસરે છે એમ

"એમ હોય કેમ કહેવાય? સ્વધર્મે નિધનં શ્રેય:

"એવું ભગવદ્ગીતામાં છે. બીજાને ન દેજો. રાજાનો ધર્મ

"એમ એ કે ગતધર્મનું પ્રતિપાલન કરવું."

કુટુંબમાંની ~~[illegible]~~ બંગાળીઓ [illegible] ના મળેલ સાધુ હતો. [illegible] રાજનીતિમાં એકજ અંગ હોય છે. ~~[illegible]~~ તેમાં ~~[illegible]~~ રાજનીતિમાં [illegible] એવું કહેવાય અને એક [illegible]. [illegible] એવી [illegible] અને રાજા તો પ્રીતિ-અપ્રીતિ વેઠવા પડે છે અને રાજાને ~~[illegible]~~ [illegible] સર્વનું પ્રતિપાલન જ કરવું જોઈએ. માટે ~~[illegible]~~ [illegible] રાજાએ રહેવું. ~~[illegible]~~ [illegible] અને [illegible] રાજાએ [illegible] ~~[illegible]~~ પ્રધાન [illegible] કરતાં રાજા [illegible] ~~[illegible]~~ અને [illegible] છે. ~~[illegible]~~ અને ~~[illegible]~~ અનેકધા [illegible] છે અને [illegible] છે. ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ ના [illegible] પડે છે કોઈની અપ્રીતિના [illegible] [illegible] પ્રવૃત્તિઓ ~~[illegible]~~ અને એ [illegible] પડે છે. માટે [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] તૈયાર કરીને [illegible] રહેવું. [illegible] [illegible] ના [illegible] રાજાએ ન [illegible]. એમ [illegible] અને [illegible] રાજાએ ન [illegible].

[illegible]

મહાત્મા સ્વીકારવા તૈયાર રહેવાનું છે તેમ પ્રજાને કાયદા-
ભંગનાં પરિણામ માટે તૈયાર રહેવાનું છે. પોતાનું માથું
આપી રાજાની સખ્તીઓનું સહન કરવું એ પ્રજાનો
"પ્રજાધર્મ છે. પ્રજાને કાયદો નાપસંદ અને રાજાને ~~[illegible]~~ સહિ
~~[illegible]~~ પ્રાપ્ત કરવાનો. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ આ બધાં દેશને
રાજાની સ્તુતિ પ્રમાણે ચાલતું નથી, પણ રાજ ઉપર
પ્રજાની પ્રીતિ ઉપર એ આ સહીઓનું મૂળ છે.
તેમ કેટલાક આગળના વખતમાં સત્તાધારીઓનાં વચનો
ઉપર ઉચાટ અને તેવું કહેવાનો આરોપ મૂકી આવ્યું
હોય ત્યારે, તેમ જ રાજ્યકર્તાઓ પણ સહી-
ઓમાં રહ્યા છે. આમાં કાંઈ નથી કે પ્રજાને
સહી ન રાખવી અને રાજાને કાયદો ન કરવું.
કાયદા એ રાજાની આજ્ઞા છે અને સહી
એ રાજાનું અંગ છે અને એવી આજ્ઞા
તે કાયદાનો રદ છે. ~~[illegible]~~ પ્રજાને સહી પણ
ઓછી છે પણ એની સહી રાજાનું કાયદો આપવાની
ઇચ્છા છે, રાજાના હુકમમાં છે, અને રાજાની ઇચ્છાઓનો
છે, અને રાજાના અધિકારમાં રાજાને નામે કેટલાક
છે. રાજ્યકર્તાને એવો જે અપરાધ પ્રજાને આપવા

પણ એ તેનું અનિષ્ટ પરિણામ તેના મનને ~~[illegible]~~ ભોગવવું
પણ તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવું એ રામનું કામ છે,
~~[illegible]~~ એમાં રામને પોતાના મનના સ્વાર્થનો ત્યાગ.
~~[illegible]~~ કરવો છે, અને જો રામ આ સ્વાર્થ
સ્વીકારે તો જ તેનો કુટુંબ-સમાજમાં ઉદ્ધાર છે. આ
માં આવાં અનેક કારણોથી રામપ્રકરણવશે
~~[illegible]~~ કુળ દિલાસા કરવાનાં રામને સંતાપનો
કુળ ગૌરવમાં અને પ્રજાને ~~[illegible]~~ કુળ સંબંધમાં
કુળ ગૌરવમાં અને ~~[illegible]~~ સંતાન ઉપજાવે
આવા દેહ રાખવા એ રામનીતિનો પ્રભુ
અને આવશ્યક પડે છે, જે પાપ વગર નીકળે
અને ત્યાંસુધી પણ અને રામ અને ~~[illegible]~~ સમ ઉપરને
સમજાય છે આવા વિચારવંતનો સિદ્ધાંત હતો
તે વાલ્મિકિએ પ્રસંગે તેમ ગ્રહણ કર્યું
કહેવો હતો. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ આ પ્રસંગ આવા સંતે
~~[illegible]~~ સાંભળી આવ્યો અને પ્રતિકારના
પ્રધાનતા સિદ્ધાંત વ્યવહારમાં કેમ સિદ્ધ થાય છે

તેનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત રાજ્યદરબારની વાતોમાં જો-
વાનું. આ દૃષ્ટાંતની ઉપરથી વિચાર કરતાં
એને ભાસ્યું કે

"सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं
नृपेष्वमात्येषु च सर्वसंपदः ॥*"

અને આ ગાડીમાં કેવળ ચાકરડાના જ નહિ પણ કંઈક ચતુરાઈનું
અધિકારીઓ છે તે સમજાયું. "આવા ~~[illegible]~~ દરબારની
~~[illegible]~~ બાબતોની પણ ખબરદાર ઉપર આટલી પ્રીતિ
"અને પ્રીતિ સાથે આટલું બધું કે પોતાના માણસોનું ~~[illegible]~~ (ખબરદારોના અધિકારીઓના ભાઈ!)
"ફાળ પણ પડતું નથી — વિચારવું! આ વાત અને ખબર-
દારો ઉપર કેવો પ્રીતિકર છે! — નહીં તો ખબરદારોમાં
"આવાં ~~[illegible]~~ (ફુરસદના વખતમાં) ફરવા ગુલાબસિંહ જેવા જ સમજે છે — ગુણ-
ગ્રાહક! — ફતેહસિંહ! — "ફરી આ ભાઈને ત્યાં"
આવું ભાગ્ય ક્યાં?" ... એમ વિચારમાં ગરકાવ થયો.
અને ઘણા ~~[illegible]~~ પાળાઓ,
ઘોડેસવારો, પાળાઓ, ગાડીઓ, અને મોટા વજનદાર માલમાં
ઢોલ ને ઝઘડવાળાઓને ~~[illegible]~~ પકડવાથી ફેર આવવા
લાગ્યો. ફેર આવવા જેવો પણ હતો. ત્યાં એક
મહાન શિલા ઉપર અને ઉંચી નીચી હતી તે ઉપર

---

* ભારવિ. અર્થ:- સર્વસંપત્તિ સદા અનુકૂળ હોય એવા
રાજાઓ અને ~~[illegible]~~ અમાત્યોમાં ચિરકાળ સુધી પ્રીતિ કરે છે.

ને જોયા જેઠા. ગુજરાતમાંથી [illegible] ઉપર પણ ઊભો
રહેવા અને ચારે પાસ દરિયો ફેરવ વળ્યો. ~~[illegible]~~
~~[illegible] અને જંગલમાં [illegible]~~.
દક્ષિણમાં નાનકડાં વન હતાં ~~[illegible]~~. ઊંચા ઊંચા ઝાડ
નહોતાં. ઝાડવાં હોય તેમ દક્ષિ જેવું ફરે આપ-
નારાં ઝાડ ઉપર ફરતાં. પૂર્વમાં મલબારપુરીના
[illegible] આવતાં [illegible] ~~[illegible]~~ હતાં. [illegible]
[illegible] આવતો હતો અને તેમાંથી [illegible] વળતો
હતો. તેમ [illegible] પાકે ફૂલ અને ઉનાળામાં વળ્યું.
ફ્રેડરિકનાં [illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] ઉપર [illegible]. [illegible]
ફરતાં હતાં ~~[illegible]~~ અને ~~[illegible]~~ [illegible] તેમાંય
[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
હતાં. દક્ષિણમાં આવતાં તેમ ~~[illegible]~~ ઊંચાં [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર પડ્યું.
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
પશ્ચિમમાં સમુદ્ર, ~~દક્ષિણમાં~~ પૂર્વમાં - દક્ષિણમાં
[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ સમુદ્રને ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible],
અને [illegible] [illegible] તેમાં પણ ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] અને તે [illegible] [illegible] [illegible]:
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ચિત્ર-૪૨ — ચિત્રોથી ભરેલું વન - ખરી રીતે
હતું તે ઘેર જ્ઞાનમાર્ગીના દર્શે ઈશ્વર- ઈશ્વર-
ભાવો. જુઓ સામે આ વનમાંના ચિત્રોનો ઉપર
વિશાળથી ફૂદિયા મોર].

"લક્ષ્મણજી! આ કોઈ ચિત્રપટ છે?
"સીતાજી તો ચિત્રશાળામાં ભાવનાં ગાયન છે. ઘેર
"વસતાં, સીતાજી તે તમે નથી જોઈ એવાં
"વનોના ચિત્ર, આ સમુદ્ર, વળી આ ચિત્રો
"દેખો એનો આ પાસે ફૂલવાડીઓમાં સોનાના અવાજે ભરાય
"છે! અને આ ગંગાનો વહેતો પ્રવાહનાં ભાઈ-
"બહેન જેવાં વનોના દર્શ!! ઘોડાં દોડતાં ને વાદળાં તો
"સાગરના પ્રવાહમાં ચાલે, હજી તો આકાશની
"સાથેના દિવસે પેઠે રંગાવાના જાઈ, સાથે
"ઉપવનોના દીઠે — ભાઈબહેનના નવરાવે ગંગાના જ-
"મુનાના દીઠે — ભાઈઓ પ્રવાહે નાચતાં દીઠાં!!
"જુઓ દીઠે —
"વાહ! વાહ! વાહ! શી સુંદરતા ચિત્રશાળામાં
"સીતા! તમે જરી સુંદરતાના જ વાતો દીઠ
વનો આ સામે સમુદ્રના. "એ દીઠાના ડાઘ
જોઈને જ દીઠે છે. તે જુઓ નથી તેવું જાણું કેવું!"

રાઈદાસે વર્તમાન ચિત્ર સાથે ભવિષ્ય ચિત્-
ત્રનું મિલાન કર્યું; હવે આગળ ઉત્તુંગ હિમાલય ગરવો
હતો તેમાં કલ્પનાશક્તિએ આગળ બીજો હિમાલય ખડો
કર્યો. ત્યાંનું બાળક રોતાં રોતાં રમકડું જોઈ રહી જાય
છે; મોટું માણસ [illegible] વિપત્તિને અવગણે પણ
સૃષ્ટિની ભવ્યતા જોઈ આનંદ પામે છે, ચિત્ર આનંદ
દેતાં આંસુમાં અંતરાય પડે છે, અને ભવ્ય ભાવે
આગળ [illegible] જેવું [illegible] [illegible] ચાલે પડે છે. રાઈ
દાસનું [illegible] સાથે તેમ આગળનું ચિત્ર ઊભરાઈ
વર્ણવ્યું સ્વરૂપનું મન ભરાઈ ગયું.

"વાહ, વાહ, રાઈદાસ! શી સુંદરતાથી
શોભા છે! આ સાગરમાં બધાં હિમાલય ડૂબતાં હશે
ત્યાં[illegible]માં વરતી ડૂબતા છે?" —

~~[illegible]~~ [illegible] હિમાલયો
ઉપર રાઈદાસના હાથે પછીના પીંછાં ફરી વળ્યાં! "ભાવિ-
"ચિત્ર, આ પીંછાં પણ [illegible] [illegible] હિમાલય છે તે સૂરજના
"ઘર છે. આમ તો ભાગ્યું છે, પણ ભાવિનું સ્થાન છે. [illegible]
"[illegible] આ હિમાલયોને સ્થાને છું. આ હિમાલયોમાં
"[illegible] હિમાલયની જુદી જુદી પ્રતિમાઓ ચિતરી છે

" આ સુંદરગિરિ પર જેટલાં શૃંગો છે તેટલા
"પંથ છે અને તે સર્વ પંથવાળાનાં દેવાલય આવેલાં
"દીઠું આગળ છે."

"તમે તો વિષ્ણુભક્ત છો — વિષ્ણુ
"શિવાય બીજા દેવનાં દેવાલયનાં ગર્ભમંદિર ભાગ્યે જોયાં
"હશે!"

જ્ઞાનદાસ હસ્યો: "અમારા દેવ અને
"બીજા દેવ જુદા છે તે તો ભ્રમ છે. એક ભાવનાથી
"શિવ-હરિ — ચાહે સો કહો! ~~[illegible]~~
"રૂપ — નામ — અનામ! હમે તો વૈષ્ણવ ભિક્ષુ
"પણ શિવમાર્ગી ~~[illegible]~~ આરતીમાં ગાય છે —
"શિવ વિષ્ણુ એકરૂપ,
"અંતર મત ગણીઓ!
"અંતર મત ગણીઓ!"
"એ ભાવનાથી અમારે પણ રુચતા છે. ~~[illegible]~~
"આ આનંદ જગતમાં સ્થિર થાય છે ત્યારે જેના
"હૃદયમાં તેણી પ્રકાશની કિરણો પડે છે તેની તેને
"પ્રીતિ થાય છે. શિવ, વિષ્ણુ, અને એવા દેવો તેમ
"અમારો સ્વભાવના દેવમાત્ર પણ આનંદરૂપ જ છે
"સ્વરૂપ છે — એના ભેદ દેખે. અમારા હૃદયમાં હૃદયના
"દેવના વિષ્ણુ છે — વિષ્ણુનું પણ હૃદયસ્વરૂપ અને

"પ્રિય છે — બાકી [illegible]

"[illegible]

રાયેકાક રડ્યો.

સરસ્વતીચંદ્ર તો બોલી ગયો: "કેમ રડ્યા?

"[illegible] નાખ્યા હતા!"

"કશું? તમે સંભારી છો તો સંભારી [illegible]

"ચાંદની — ધ્યાન અહિ બેઠી, માટે હું રડ્યો."

"બોલો બોલો!"

"કોઈ [illegible]

"[illegible]

[illegible] ચાંદનીમાં આવી ગયા. [illegible]

[illegible] સરસ્વતીચંદ્રને [illegible]

---

૧. [illegible]

ધર્મ-મંજરીની[1] પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલાં બાળકોને આશીર્વાદનો આ ધર્મ-ગ્રંથ અતિપ્રિય લાગ્યો અને એનું ઉદ્ઘાટન થયું. તેમ છતાં ~~[illegible]~~ પોતે આને ધર્મ લઈ આ ઇંગ્લિશ ભાષાના અધ્યયન આધુનિક ધર્મની ભાષા લઈ લેવા ગુરુદયાળસિંહ લખ્યું: "શું રાધેશ્યામ, પ્રતિમાપૂજનમાં તમે ક્યાં આવી ગયા?"

આ આશિષ પ્રમાણે રાધેશ્યામે કહ્યું કે કોઈ મોટાં મોટાં ગુરુજનોની વાતો સાંભળી અને તેમ છતાં શાંત પણ, ગંભીર રહી, બોલ્યા: "ભાઈ, આ પ્રશ્ન અમારા મનમાં કોઈએ પૂછ્યો તો અમે "આશિષ ગણી સ્વીકારીશું. માટે ફરી ન પૂછશો. "વેદવચન પર શ્રદ્ધા અને ગુરુજનોની આજ્ઞા એ "અમારી બુદ્ધિમર્યાદા છે તેનું ઉલ્લંઘન કરવાનો પ્રશ્ન જ "નથી અમને આવડતું છે."

ગુરુદયાળસિંહને આ ઉત્તર અને સુંદરતાની સ્વતંત્રબુદ્ધિના તેજનું ભાન થયું. ઉત્તર કરનારને વિનયી પોતે ક્રોધનું શમન કરી બોલી ઊઠ્યો. પંડિતજીએ માફી[2] માગી ધર્મ-સમ્રાટના આશીર્વાદ લઈ ફરી [illegible] ઇંગ્લિશ રીતે પણ ધર્મમાં વિના ગૂંચવાયો. પણ રાધેશ્યામ બોલ્યો: "ક્ષમા કરો, રાધેશ્યામ, કઠણ આસન છે તે સ્વીકારી લાગ્યો કોઈ લાગ્યું ન હતું. માત્ર "આ પ્રમાણે અમે આધાન કરી

---

૧. ધર્મમંજરી = ક્રોનિકલ = ન્યૂઝપેપર - ૨. Religious Superstition.

"રહસ્ય-વિજ્ઞાનને લિંક લાગે ના એવા પુછ્યાં હતાં!"

"શું ભાઈ, આ તે પ્રશ્ન! એમાં રહસ્ય

"વિજ્ઞાન કેવાં!"

"જુઓ, મને લાગે છે કે આપના ગુરુજનનું [illegible]

"છે કે

"પાનરૂમાં પાન? તમે ગોપાળનું [illegible]

એમાં પ્રતિભાપૂર્ણનું કંઈક રહસ્ય [illegible] લાગશે."

હાર્દિકરાજ ગભરાયા. "ગુરુનું રહસ્ય જાણે [illegible]

"જોવાનું તો [illegible] સમજાવ્યું! નહીં, એ મારા કરતાં વધારે

"અધિકારી છે — તો — તો —" મોટે સ્વરે [illegible]

[illegible]: "[illegible], ક્ષમા કરજો! આપની [illegible]

"તો [illegible] કે ગુરુના વધ કરશે — મ્હારે અધિ-

"કાર આપનાથી કરવું છે — એ રહસ્ય મારાથી

"સમજાવું નહીં." [illegible] — નહીં,

"[illegible] તમારા હૃદયમાં જાગે છે."

આ વાતો પડતી મૂકવામાં [illegible]

[illegible] વાતો કરવી.

"હાર્દિકરાજ, આ છેવટે નહીં [illegible]

"[illegible] છે એ નહીંનું [illegible]? [illegible] એ નહીં [illegible]

"આવે છે!"

"એ નહીંનું [illegible]

"[illegible]

૫૬

આ રમકડું સાથે સંગાથ થયો છે. કુમુદ

“આ મૂકી આગળ ઝરણાંઓ [illegible] સાથે છે.”

સરસ્વતીચંદ્ર ફરી એક ઊંડો શ્વાસ

અને કુમુદનાં સુંદર પવિત્ર મુખ ઉપર

જોવા લાગ્યો. કુમુદનાં

[illegible] લાંબા કેશ નીચે ઢંકાતી હતી અને

[illegible] [illegible] ને ઢંકાતો વચ્ચે

[illegible] [illegible] કેશ ને [illegible] [illegible]

પહેલા [illegible] [illegible] નીચે ઢંકાતો હતો તે જોઈ રહ્યો

ત્યાં પોતે ભૂલાયો હતો તે સ્થળ [illegible] [illegible]

આગળ ફરવા લાગ્યો. [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ફરવા લાગ્યો. [illegible] ને

સ્થળ વચ્ચે [illegible] [illegible] [illegible] ને

[illegible] ફરવા લાગ્યો. અંતે [illegible]

કુમુદસુંદરી [illegible] [illegible] અને પોતે ભૂલાયો હતો

તે સ્થળે આવી [illegible] [illegible]. [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ફરવા લાગ્યું. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી. કુમુદસુંદરી

એ વાદળોમાંથી વરસતા દેવાંગના પેઠે સાગરીમાંથી
કપૂર આવતી લાગી. ગઈ કાલ આકાશમાંથી કરેલી
આવી હતી તે સંકલ્પ મનમાં રહ્યો. વાદળો જેવું
સમુદ્ર પાસે આવી તો હવે લહેરોમાં ફરતી જતી જોવી
સૂર્યના તેજની રંગીન આભા ખીલી
દેખાઈ. [illegible] કુમુદસુંદરી [illegible]
[illegible] નવા આકાશમાં કુમુદની વાદળોની ફેર જોતી
ઊભી ઊભી [illegible] વરસાદ કરતા ઊભવાનું ગાતી લાગી:-

[illegible]

"[illegible] દુનિયાં બોધો [illegible]"
"[illegible]"

સરસ્વતીચંદ્ર [illegible]
અને વાદળાં સમુદ્રમાં ડુબવા જતી લાગી તેની સાથે
એ જ સ્થળે કુમુદસુંદરી અંધારામાં લાગી અને
અંધારામાં અંધારામાં તેના મુખમાંથી નીકળતી કરુણ
ગાન સરસ્વતીચંદ્રના હૃદયે સાંભળ્યું :– "હા! સરસ્વતી
ચંદ્ર! સરસ્વતીચંદ્ર! તું જાય છે મને છોડી જાય, શુ–
ભલે! સુખી થજો મને છોડી જાઓ, તો આ [illegible]
"તમારે [illegible]!!!" આમ બોલતી બોલતી કુમુદ ~~[illegible]~~
સમુદ્રનાં પાણીના ફાળો લહેરોની લહેરોમાં [illegible]
ગઈ. એના હૃદયનો છેલ્લો નિઃશ્વાસ, નિઃશ્વાસમાંથી
~~[illegible]~~ નીકળતો [illegible] શોક, શોકનો આવેગ.— સર્વ
~~[illegible]~~ સરસ્વતીચંદ્રના હૃદય[illegible] ~~[illegible]~~
ફેંકવા, નષ્ટ કરવા, બાળવા, બાળવાં. [illegible]

[illegible]

એને વગોવવા લાગ્યા. એના દુશ્મનોમાં ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ક્રુરકરંદરવીઓ કરતે અમૃત [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
લાગવા અને [illegible]
~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~ પ્રત્યેક ~~[illegible]~~ ટેવ
કોઈ એને પ્રત્યક્ષ અમૃત દેતું. એમના કેટલાંક
~~[illegible]~~ ઘેરઘેર ઝાંઝ વાગવાં લાગ્યાં અને સ્તુતિનો નાદ
એક બાજુનો અનુપ્રસાદ મુજબ ... બીજી બાજુ પ્રસાદ
લાગવાનો હતો.
મરણ શંખનાદ દેવા
સાથે * ચિત્રાંગદાના મરણ ~~[illegible]~~ વાગવા ~~[illegible]~~
લાગ્યો
એને રાધેશ્યામે ગુરુજનવંદને ચિત્રાંગદાએ [illegible] [illegible]
"ઘડીકસંકૂત, સખી, ગુરુજનને મળવાનો સમય થયો."
રાધેશ્યામની દૃષ્ટિ ગુરુજનવંદના ગૌરવ [illegible] [illegible]
—[illegible] [illegible] ન હતી. ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ઉતરી બેઠેલામાં રાધેશ્યામે વિચાર કર્યો: "કોઈ
"ગર્ભ ... ~~[illegible]~~ કુંવરી રહતા છે — ~~[illegible]~~
"એની વાડીને અને એનો વર્ગ એનો પ્રભાવ
"પૂરી આપે છે — આ દુઃખ આગળ [illegible] છે તે
"પતિ હાથ એનું ફૂલ બનાવે છે. એને અભાગ્યા છે
"—આ ચિત્રાંગદાએ એનો ઉદ્ધાર કરી. હરિજન બિના
"ફૂલ ન કરી શકે?" પછી સમજ એણે ગાયું:
* "હરખ રૌદ્ર હરિજન કોઈ
"તનડો સ્વાગ ~~[illegible]~~ ભુજંગ ... ?
"ખૂબ બાળાએ અતિ હરિજન કા—
"અહૈર લાજ નહી પાવેશે!"

~~* [illegible] [illegible]~~

દરિયામાંથી ચંદ્ર ઊગ્યો. પણ ~~[illegible]~~ ઊગતાં ઊગતાં તો એની [illegible] [illegible] [illegible] સાથે [illegible] [illegible] [illegible] હતી. [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] અને સુંદર [illegible]-નૌકા ("[illegible]-[illegible]") [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]:

"[illegible]! ~~[illegible]~~ [illegible] બિન [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
"પિયા બિન [illegible] ના આવે,
"દુખિયારીને ક્યું સમજાવે.
"તેરે બિન [illegible] ના જાવે,
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
"પિયાકે [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
"~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"પિયા [illegible] [illegible] તો,
"~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] ના આવે તો,
"[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible][1] [illegible] [illegible]
"[illegible] ના [illegible] [illegible] [illegible].

1\. [illegible].

"તરાવે છે, નચાવે છે,
"અમૃત[1] ઉપદેશ આપે છે.
"કુદરત ગાતું ના છે ~~[illegible]~~ દુઃખ,
"કુદરત રચતું ના છે દુઃખ;
~~[illegible]~~
"કુદરત ભૂલ ઉર ધરતી ના,
"એની કોની ~~[illegible]~~નું ધારતી ના,....—

આગળ કંઇ કવિએ કહેવા લખવા ~~[illegible]~~ ગાતો હતો ખેતરમાં ખિસકોલી, મધમાખી, વગેરે [illegible] રોજું ગાવું મળવું, તેમાં તે લાગી ગયો, અને ~~[illegible]~~ [illegible] બાળકો ખાતાં ખાય ખેલતું લાગ્યો: "હું ~~[illegible]~~ [illegible] પહેરું છું. કુદરતની તો એ [illegible] [illegible] "બિરાજે. ઈશ્વર એનું કલ્યાણ કરો. મારે એની "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ એનું ના છે. "~~[illegible]~~[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~[illegible] [illegible] [illegible] હતો! "એ [illegible] [illegible] ઈશ્વર [illegible] છે." [illegible] [illegible] એની સાથે [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] લાગ્યા, [illegible] એની વાતો કરવા લાગ્યા, અને [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] આ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] લાગ્યા. [illegible] દિવસ દિવસ [illegible] [illegible] અને [illegible]

---

૧. અમૃત = પાણી, દેવતાઓનું અમૃત

૨ ભલો દરિયો નાંખ અને નાંખતો નાંખતો (ના) ગાજતો [illegible]:

"હજુયે પીતે, ન દેખાય,
"કુદરતની ગાંઠ ચ્હડી' આંદે,
"ઓસરતી મોજાંની ભાંડુ!
"ભૂંગળ ને ભાંખે ને ભાગે — ઝાં-ઝાં!"

સર્વ ~~[illegible]~~ દરિયાના લોક ફંટ ગયા. ડિમાકો, રવની ચૂંકાં તેલ, અને ગાઢ ભાપ બુમળીઓનો ધુંગાળ — એ સર્વ ભરદરિયે ઊભાં રહ્યાં. દરિયો કિના ચ્હડે રહ્યો! દરિયો ઇંડે ચ્હડ્યો જે ઉગામે તે શું [illegible]

~~[illegible]~~ અને [illegible].

આઠ કે દસ વાગ્યાં. દરિયો જાણે [illegible] ને કુદરતનાં ચક્રના (નવીન) [illegible] [illegible] ઝાંઝ [illegible] ગાજતાં હતાં, નાચતાં હતાં, અને [illegible] (નવા) [illegible] [illegible] હતાં [illegible] ભાગવાની [illegible]:

"લાંબી લાંબી ધજાઓ ને લોઢ ભરતાં રે લોલ
"લીલુડાં ઝાળાં ધરે ને રાશિઓ ધરતાં રે લોલ
"સુંદર-શિખરે ઊભાં ને ઉરે ઝીલતાં રે લોલ
"રૂડાં ઢાંકે ને એમાં નવ ઝીલતાં રે લોલ.

"પહેલી રાતે ફરતી'તી ફરતી ફૂંદરડી રે! લોલ.
"ફરતી ફરી ની રાતે તણ ફૂંદરડી રે! લોલ. લો૦
"તણ રાતે આવ્યો હું લાવા ફૂંદરડી રે! લોલ.
"આવી પાછી તણ તે રાતે ફૂંદરડી રે! લોલ. લો૦
"વાગે વાંસળી મધુરી વ્હાલા ઉરમાં રે લોલ
"નાચે ચંદ્ર ને કુંકુમ રસપૂરમાં રે! લોલ. લો૦"

વળી કુંકુમનો પીતાંબર ન રહ્યા સૌનાં આવે કુમારીકો [illegible]

નાચતા ગાતાં: [illegible] ના માથે પર [illegible] ગાતી હતી.

"વાંસળી વાગે! ગોવાળીડા! તું વાંસળી વાગે!
"આવી ઉભો રૂડો કહાનારે! ગોવાળીડા! ૦
"વ્હાલો પેલા આનંદમાં ગાજે! ગોવાળીડા૦
"ઉભો તે પેલા ડુંગરાની ધારે, ગોવાળીડા૦
"પ્રેમીઓનો પ્રેમ સાંભળો પણ રહેલો, ગોવાળીડા૦
"પ્રેમીઓનો પ્રેમ આ સો ફરીફરી [illegible]. ગોવાળીડા૦
"[illegible] ગોવાળીડા૦
"સંસારવિરોધી ગોવાળણ [illegible]. ગોવાળીડા૦
"ગોવાળીડા! તું સંસારને છોડે, ગોવાળીડા૦
"વ્હાલી ગોવાળણ પણ છોડે. ગોવાળીડા૦
"ગોવા! તું ગોવાળણની [illegible], ગોવાળીડા૦
"ગોવાળણને તું [illegible] રડાવે. ગોવાળીડા૦
"ગોવાળીડા! તું આનંદમાં ગાજે, ગોવાળીડા૦
"ગોવાળણ આવી સાંભળશે [illegible]. ગોવાળીડા૦
"[illegible], ગોવાળીડા૦
"[illegible] ગાજે. ગોવાળીડા૦

"વાંસળીમાં વ્હાલનો પર વાજે, [illegible]
"જેવા ત્યારા સાહેબની આવે. [illegible]
"વાંસળીમાં ઝંકાર આવ્યા, [illegible]
"આવ્યાંની પરમાનંદ લહેર! [illegible]
"મલાકુંવાનો નાથની વાટે [illegible]
"ઉભો ઉભો વાંસળી વાજે. [illegible]
"કુંજ કુંજમાં વેણુ નાદે [illegible] [illegible]
"વાંસળી કુંજ ભરી વાજે. [illegible]

[illegible]

—

પ્રકરણ ૨.

મનહરપુરીમાં મણિરાજ અને [illegible]

મનહરપુરીમાંથી મુસાફર સ્વારીને લઈ ગાડીઓ તે પછી ~~[illegible]~~ બાળ ઉતારામાં ગઈ અને સ્થાને વિદાય થઈ અને પોતપોતાની પથારીમાં સુતાં પણ ઘરાંક ઉંઘ્યાં નહી. ચંદ્રકાંત પાછલી રાતના ભણી ~~[illegible]~~ બાગનાં વિચાર કરતાં કરતાં ઉંઘી ગયો અને સરસ્વતીચંદ્રનાં સ્વપ્નોમાં પડ્યો. [illegible] રાતે રાતે [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] સુતો નહી પણ આંખો ઉઘાડી રાખી ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ... [illegible] અને [illegible] ઉભો ત્યાં સુધી

વિચાર અને ચિંતામાં કાળ ગાળ્યો. ધીરે ધીરે તેનાં
મને કંઈ કંઈ કામમાં વળગાડ્યાં અને ઊંચે જવા કામ
કરવા લાગ્યાં. ચંદ્રકાંતનું આતિથ્ય[1] કરવાનું ~~[illegible]~~
કુસુમને માથે આવ્યું. ~~[illegible]~~ ચંદ્રકાંતને
ઘણા ધાર્યાં અને કંઈ ધાર્યાં કામ કુસુમે કર્યું. ચંદ્રકાંતના
ગયા પછી એ વાતો ~~[illegible]~~ પડી અને મિત્રસ્નેહના વિચારમાં
[redacted] પડી ઉદ્વેગમાં ન રહે તેને માટે વિનોદ કરવાનું
કામ પણ કુસુમે આદર્યું.

ઉતાવળે આવતાં ચંદ્રકાંત બોલી ઊઠ્યો
~~[illegible]~~ એક બે પુસ્તક
લઈ અને સાથે કુસુમ
લઈ આવી અને બોલી: "ચંદ્રકાંતભાઈ, તમારે માટે
"આ પુસ્તક કુસુમકળીને દીવાનખાનામાં છે અને તેને રાજ-
"વાળાં છે. પણ મારા ~~[illegible]~~ વિના પણ એ પુસ્તકોના
"રસિયા છે માટે તમને પણ રસ પડશે અને."
પુસ્તક લઈને લેતે ચંદ્રકાંત જુએ અને કુસુમ
દીઠી. આ કુટુંબની સભ્યતા અને આદરભાવ
જોઈ ખુશ થયો. પોતાના મિત્રની અને આ કુટુંબની સંસ્કારિતા
કલ્પના[2] થઈ ~~[illegible]~~ રસથી કુટુંબ જોયાં. કુસુમ તેના
વિચારમાં ચિત્ત ગઈ અને બોલી.

---

૧. આતિથ્ય... [illegible] [redacted] ~~[illegible]~~ [illegible]

"ચંદ્રકાન્તભાઈ, સરસ્વતીચંદ્રનો દોષ તો મને દેખાતો નથી
ઊલટું મને એમ લાગે છે કે ઘર છોડે એને શોભાવતા
કુમુદ જેવું રત્ન એણે ત્યજી દીધું ન હોય તો
પડે."

"દુઃખમાં પણ આ સુખ" ચંદ્રકાન્તે કહ્યું.

"લોક તો મને શોભાવતા કુમુદ કરતાં સાંભળી કહે છે:
"એને પણ ઘર છોડી નાખવાનું મન થયું
હશે?"

"હું તેમ માનતો પણ થયું હશે!"

"પણ તે કુંવર આવો કુટિલ છે!"

"મને તો એમ લાગે છે કે હું તો
પહેલા ગુલાબરાયને કહું છું કે ઘરમાંથી તો ઘરમાં છે
"અરે! કુંવર! મારું ગુમાવી તો મારી ચતુરાઈ
"એ ન થવાનું હતું. મને તો લાગે છે કે એને
"એક કુંવરનું મન થયું હશે અને ઘરમાં આવું
પડવું એ કરતાં એકાંતે ધર્મ એવો પાડવાનો લાગ
થયું !"

કહી આપમાંથી મનમાનું કર્યું.

"તે તો પહેલેથી પણ હતા."

"પણ એ તો મહાભારત પાસ. આ ગુમાવેલી
કુટુંબની પરણેલી ન હતું એ કર્યું? અરે
"કુંવર છે! પરણેલી એટલે શું!!"

"ચાલ! એવું કબૂલ નથી હોં!"

[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"હું તો [illegible] છું. [illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible] પણ [illegible]?"

[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible] પણ [illegible]

"[illegible]? [illegible] પણ [illegible]?"

"[illegible]?"

"[illegible]?"

"[illegible] શું?"

"[illegible]"

"[illegible]

[illegible]

કુંકુમે બાદલો ભેદ્યું. જુના ઘોડા દોડાવતી
ચાલતી હતી અને એ મન તેને ખિજવવા માટે કૂદકો
હતી, કેટલે એના દોડતા ઘોડા પાછળ લાડુ દોડતા
હતા અને આવેલા દોડવાર જતા હતા. કેટલાક વખતમાં
તે ગુલાબચંદની, કંકુવાન, અને સૌ ખંડે બા આવશ્યુ
શીગાળબાર જુના જૂથ માંમળ ભાવ. પાછળથી
આવતાંદ પ્રગટીગયો અને સૌ સમાચાર લઈને
ઘેર ગયા જુના આવ્યો ગયો. હવે તો
માત્ર ગુલાબચંદ અને કુંકુવંતીની વાત બાકીના
કિસ્સામાં અને આવેલાની બાજુમાંથી કોઈ પણ
લોકો ભેગા થયા માંડી. કોઈ વાંકો
દીઠો પણ જેવા રીતે જાણવો તે ના કેવળમાં
કંકુવાન ગોઠવીના આંટવા ઊંચે માથાનાં હવે
નાચતી ઊભી અને આનંદના ઉલાળામાં.
પોતાના દીવાનખાનામાં ભાગ લેવું. થોડીવારમાં
ગુલાબચંદની બોલી: "કુંકુ, બાબા, કેટલાં દિવસે
"કોટલામાં મળશે ગાયબ બેટલે પણ નહિ".
કુંવર બોલ્યા: "કુંકુ આવતી પાછી તો ગયા,"

કુસુમ ~~કોઈ~~ કંઈ ઉંડી ભરતી ભરતી હતી અને ઉપરથી તેમાંથી સારંગની કૂંપળો ઉગાડવા લાગી, અને તેમાં સ્વર ભરીને ઉભરાતાં ગાયનો માંડ્યાં ગાવા.

"ગુલાબચંદ, હું રૂમા~~લ~~લોની વાતું પર બોલીશ "અને તું બાપુ જોજે".

સારંગીના સ્વરથી ઝુંબેશાંત વાતાવરણ. આ અંક અને ઓરડો ચંચળ ~~[illegible]~~ જીવંતતા લાગી હતી તેમાંથી એક સ્વર્ગીય સૌરભ ઉભરાવા લાગી. ગુલાબચંદના વાદળાની પાંખો ઉપર ~~[illegible]~~ સુંદર બેઠી હતી તેને ભાન હતું કશું ~~[illegible]~~ ગુલાબચંદને પણ બેઠી હતી અને બેઠી ગૌર સુંદર ~~[illegible]~~ આંખોમાં જોઈ તે ભાન ગયું હોવાની હતી કે ~~[illegible]~~ તેની પણ કંઈ જ ભાન બેઠેલી લાગતી હતી. આંખે કંઈ પણ ઉંચી ઉપર ~~[illegible]~~ માંડી અને કંઈ પણ ભાન ઉપર સ્વર્ગ રહેલી કુસુમ કેમ કંઈ ~~[illegible]~~ રુદનની છોડ બેઠી, ઉભી હતી અને આખું રુદનનાં પાંખડાં બેઠાં લાગતાં હતાં. સારંગી ~~[illegible]~~ રુદનના પડઘા બોલ લાગતાં હતાં. સારંગીના સ્વર સાથે કોઈ કોઈ કુસુમનો સ્વર અને સારંગીનો સ્વર એકઠો મળી બોલવા લાગ્યો.

"દૂર દૂર દૂર દૂર, મા, બાપા, હું દૂર દૂર! — (કુસુમ) ~~[illegible]~~

I "ઝુલાવીને હું ઝોલા ખાવાની, ~~[illegible]~~ હીંચવાની હું દૂર દૂર!
" ~~[illegible]~~ બાપા

ક્રમાંક
કીધેલ

૪૯

"જાગી પ્રભાતે ગાતા, હું [illegible] ભારી છે દૂર દૂર!

" ના ભૂલાય "

કુકડે છોડ પર વારંવાર ગાતું, સુંદર પણ ઓળખિત ગાયામાં મળી, અને ભાઈની ધૂન ગાતા રહી. કોઈ વાદ્યમાં [illegible] ગાન [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] પરવારું [illegible] [illegible] કિધા.

"ઝાલિમ! શાનું ગાયને તું રડતી!
"ઝાલિમ! ગાય ના [illegible] [illegible]! ઝાલિમ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]
"[illegible] શાનું ફૂંકું ફૂલ ફૂલ! ઝાલિમ —
"[illegible] ફુલફલ, ફૂલ ફૂલનો
"ફિર ચાલે પ્રભાતના ફૂલ ફૂલ!! ઝાલિમ!"

[illegible] ફુરી ~~[illegible]~~ ગાયામાં [illegible] [illegible] [illegible] અને ~~[illegible]~~ પર [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]ની [illegible] [illegible], [illegible] ના [illegible] પણ

"ફિર ચાલે પ્રભાતના ફૂલ ફૂલ
" ફૂલ ફૂલ" .

[illegible] ગાનાં ગાતાં તો [illegible] પણ, [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને તે [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~

[illegible]

[illegible]

પડ્યો :

"કુસુમ! હવે તો બરોબર નાચો! વાહ!

"વાહ! હવે તો સુંદરતાને ખીલવા લાગી

"ફૂલની તોલે!" સુંદરગૌરી ઊભી અને આવીને

કુસુમને વળગી પડી અને વ્હાલથી ચૂંબન

અને ગાલે ચૂંબન કરી, ખીજાવા લાગી, અને

મોં આખું ભીનું લૂછવા લાગી.

"તો હવે આ છોકરી શરમાવું અને રૂડાં

"આવડ્યું! બોલ, બોલ!"

કુસુમ સુંદરની બાથમાં મોં છાનું શરમાઈ

થોડી વાર ઊભી રહી; પણ તરત રહી આવી

ગુલાબસુંદરીના પાસે જઈ તેની છાતી

ભીનું લોપ રહી. તેને ગાલે શરમના

શેરડા પડી ગયા અને ... મધ્ય ભાગમાં

... ગુલાબસુંદરી અને ...

... ફેરવવા લાગી અને ... બોલી.

"કુસુમ, બહુ ... આ શું શરમ!"

કુંવર હીરા આગળ આવું લઈ કુંવર બોલ્યો:

"આટલું બધું ફુગાવો તો હું કુંવર આવાં લાવું છું?"

"ના, ના, એવું હતું!" કુંવર હસતાં હસતાં બોલ્યો.

"તો લાવું હોય તો મહાવિદ્યા અને પ્રકારની કેમ

" જાદુગરના શીખવાં હતાં? ફુગાવો પ્રતિવચન." અને

~~[illegible]~~ કુંવર વિચાર કરી ઝાંખરી ફૂટી બોલ્યો: "વાહ,

"જુઓ. આ આગળ પુસ્તકોમાં એ મહામાનવની

"ત્રિભુવનવિખ્યાત જાદુગર શીખવા લાગ્યા!"

"તો તો ઠીક. પણ તું ક્યાં શીખ્યા!" મુરલીધરે

કહ્યું. "મહારાજ આગળ ઘેર જાદુ હતા આવે

"જાદુ કરાવ્યું હતું તે કહીને વધુમાં રહી લાવું હતું

"જુઓ ગયો હતો!" હવે કુંવરને એવું લાગ્યું હોય

આવ્યા. "ઓ મહારાજ આવ્યા રે! તે, કુંવર, તું શીખ્યું

"એવું વાર લાવીને આટલું શીખતા ગયા! મારી

"કુંવરને તો આવી કંઈ કુંવર બતાવવાનું ન હતું!"

~~કુંવર બોલ્યો. કુંવર~~ બોલવાથી એમ દેખાય.

કુંવરને આવીને જુએ આગળથી કરી મુરલી-

કુંવરે: "તો તો લીધાં એમ આવડ. કુંવર તું તો

"મુકુંદ શીખવા માટે જે તને આ કલા આપવા હોઈ

"તો ભાઈ નિરાંતે ફરી આવો. મારે ફિલસૂફી ભણવાનું
રહ્યું છે."

ચિમનું ~~[illegible]~~ ગયું
સાંભળી કુંજન અચકાઈ. ફિલસૂફી ભણવાનું નામ સાંભળી
ચમકી: "તે કોલેજ છોડ ભણવા અને ફિલસૂફી ભણવાનું
"હતી?" તમે ચાલો, જુલિયસ, ક્યાં છો!", રમાબહેને
કુંજન આગળ ચાલી જતાં ઊંડે બોલાવી.

"અરે શું ફરે તે કહીશ."

"આવતે રવિવારે હવે તો આવવું કોલેજ શીખવવા

"આવશું હવે!" કે આમ ચિમને ખાસ્સું છે."

"અરે સાહિત્યને ભણવાનું?" —

"હા, તે ચીજ ખાતે નથી હોય તો ચિમનિયાં-

"એ ન ભણે તે સાહિત્યથી ન ભણે!"

"અરે ભણવું કોલેજ ભણે! — ભાઈ

"હશે!" કુંજને અચાનક આગળ પૂછ્યું.

કુંજન ઊભી, કારણ કે આમ તે હસીને ગઈ
ચાલ્યાં, અને સાંજ પડતે હેઠી ગઈ. તે હસી ખાલ્યા-
પેલા ચાલવાની હવે કોઈનાથી ઊઠી વાયરે ટેકતા ટેકતા કુંજર
ઊભાં રહેવું હસીને બોલ્યો: "તે તો એ જ! ભાઈ હમણાં
"ભાઈ આવતે રવિવારે" પુસ્તકને ચિમનમાં પડી.

"[illegible], [illegible], વિમાનમાં [illegible]?" [illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]!"

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]!"

"[illegible]! [illegible]

"[illegible]! [illegible]

"[illegible]

"[illegible]!"

"[illegible]

"[illegible]"

[illegible]

[illegible].

"[illegible] — [illegible]

[illegible]."

"[illegible]

"[illegible]! [illegible], [illegible]

"[illegible]."

"તેને [illegible] [illegible] છે, તેને ~~[illegible]~~ તેને

"[illegible] [illegible] [illegible] નથી, તેને [illegible] [illegible]

"તો [illegible] કે [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible], તેને

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રીતના! [illegible]

"માટે [illegible] [illegible] [illegible] જાત છે."

[illegible] [illegible] હજી ફરીથી આવતો નથી."

"હા, [illegible] બધું ઠીક છે. પણ [illegible] [illegible]

"[illegible] નથી કે [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]

"[illegible] [illegible] છે તેને તો [illegible] [illegible] તો [illegible]

"[illegible] [illegible] છે [illegible]?"

"એ તો [illegible] છે."

"તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"તો [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible]! પણ [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ના [illegible]

"તેને [illegible] તે હું [illegible] [illegible]?"

"આ [illegible] [illegible] [illegible] વાત હતી."

"હા, [illegible] ન [illegible] હું [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!"

"એ તો ઠીક કરી નાં."

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તેને [illegible]

[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]

ઘેર લઈ જવાની ઉતાવળ કરતો.

ફરતું આખું ઝુમખું ભેગું થયું

દોડતા દોડતા આવ્યા. "ચંદ્રકાંત આવ્યા, ચંદ્રકાંત આવ્યા,

"ઉઠો ભાઈ. મહાદેવભાઈ આ રહ્યા. ઉઠો ઉઠો ઉઠો

"હવે સાંભળો બધું સાંભળો ઉતાવળથી લખીને

"ઝીણાભાઈને આવો જાઓ ભેગા થયા

"જાગ ભાઈ!" કહે આવીને કહે બોલ બોલ

"ઉઠાડો ભાઈ!"

આખો દિવસ ચંદ્રકાંત બધું નાખ્યું

ઉઠો, ઉતાવળ કર ઝટપટ આવો

મહાદેવભાઈ ઘર આવું જોઈ, ઘણો ઉમંગ

કાંઈ બોલવા લાગ્યો, બધું બરાબર બાળકો

એવું બોલે: "ચંદ્રકાંત, ચંદ્રકાંત,

"મહાદેવ ચંદ્રકાંત!"

ઝુમખું ઉતાવળમાં બધું ઘરમાં

બધું જોઈ આવ્યો ત્યાં ચંદ્રકાંત દેખાય નહીં

ત્યાં બધા ઉતાવળ કરી બધું ભેગું કર્યું,

ઝટપટ ઉઠ્યા બધા ઘરમાં, બધું ઝટ ભેગા

ચંદ્રકાંતને ઝીણો ઘરે દેખાવે નહીં એમ લાગ્યો.

ઉંઘેલું ઝુમખાં વાતમાં વળગ્યું ઘર ભરાયું.

ઝાંખો દીવો ઝુલતો ત્યારે દેખાયો દેખાયો ખાટલો જોયો

વાત કરી મોંએ [illegible] બોલ્યો: “કાકી, તેં તો [illegible]
“ફોઈ [illegible] નહી [illegible] સંભાળ [illegible] છે. [illegible]
“ન [illegible] [illegible] તો ફોઈ નહિ?”

સુંદર [illegible] બોલ્યો: “હા, પણ [illegible] [illegible]
“ફઈ છે ને!”

“કાકા, કાકા, [illegible] [illegible] કરતાં [illegible]
“નહી [illegible]! [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
“[illegible]! [illegible] છે ફોઈ?”

“[illegible] [illegible], [illegible] કરતાં તો [illegible]: સુંદર [illegible]
[illegible] [illegible] લાગી.

“કાકી, કાકી, તેં તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
“[illegible] તે [illegible] [illegible]”

“આ [illegible] ન [illegible] [illegible] તો [illegible]
“[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] છે!”

“હું તો મારી [illegible] [illegible] કરું છું કે [illegible]
“[illegible] નહી. [illegible] ન [illegible] તો [illegible] નહી
“[illegible] [illegible]?”

“[illegible], [illegible] [illegible]. ફોઈ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. આ [illegible] [illegible] [illegible]
ફરી [illegible] કે પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ન [illegible].

બાપુનો મહારાજની [illegible] પણ [illegible].

[illegible] ગોખલેનું

[illegible] હતી. [illegible]

[illegible] હતાં અને [illegible]

ગોખલે [illegible]

[illegible] છે. [illegible]

[illegible] છે. ગોખલેને [illegible]

[illegible] હતી.

[illegible] હતો [illegible]

[illegible] અને [illegible]

[illegible] હતાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] અને [illegible]

[illegible] ગોખલે [illegible]

[illegible]

[illegible] છે [illegible]

ગોખલેને [illegible]

[illegible]

[illegible] હતો [illegible]

[illegible]

[illegible] ગોખલેને [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

---

1. [illegible] = martial spirit, [illegible]

સાથે [illegible] ખાસ સમ્બન્ધોમાં પણ આ [illegible]

માં કંઈ વિશેષ ફેરફાર થયેલો જણાતો ન હતો. અને તેમની પુત્રી રાજકુમારનો સંગ [illegible] રાખનાર ઉપર [illegible]

સોંપી હતી. મુલાકાત રાજકુમાર ચાલી ગયા બાદ [illegible]

તે ખાસ વિદ્યાર્થીઓ માટે, મુલાકાતનું વર્ણન કરી, પોતાના

તરફથી સંબંધ ભાવનાની વાતો તથા [illegible] પણ

વિચારણીય કરી [illegible] કે મુલાકાતની ખાસ [illegible]

જે ભાવનાઓ તેમ જે ભાવનાઓમાં કંઈ પણ [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ખાસ

ઉત્તમ [illegible] [illegible] ફેરફાર [illegible] [illegible]

તે [illegible] [illegible] ન [illegible] ફેરફાર વિદ્યાર્થી

માં રાખતો, અને [illegible] રાજકુમારને [illegible] [illegible]

રાજકુમારોનાં ભાવનાઓને પોતે [illegible] [illegible] કંઈ પણ

હતી. [illegible] [illegible] મુલાકાત [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] વિદ્યાર્થી [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] હતી. આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મુલાકાત [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિદ્યાર્થી તેમનું [illegible] [illegible]

૧. કંઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
([illegible])

કે. રાજાનું ~~ના~~ ને મેં અને રાજાનું પ્રધાનમંડળ બેઠું
હિંદીઓ અને હિંદનું રક્ષણ કરવું અને કુટુંબની
કાયમ કરવું. આ જ પ્રકારે મનુષ્યકલ્યાણની તેમ પ્રવૃત્તિઓની
~~પ્રણાલિકાઓની~~ આનંદમય પોંડિચેરીમાં ચલાવી. ફ્રાન્સ
કરવા પણ ગુણ અને સત્તાનાં ભેદ હિંદીઓ પ્રજાઓનો
ત્યાગ કરવાનો નિરધાર અને હિંદુસ્તાન માટે જ
પ્રતિનિધિઓનાં નહીં કરવાનાં આગ્રહ કે પોંડિચેરીના
~~લોકો~~ હિંદ ફ્રાન્સના ભાગ રૂપ બનાવી રાખવાનો
આગ્રહ ભારે વિદેશીરૂપે સ્વરાજ્યના રાજ્યો
હતો, આ આગ્રહનું ~~ન~~ આગ્રહપૂર્વક બનાવી પણ
સ્વીકાર્યું હતું અને ~~ના~~ રાજ્યના લોકોની પણ સંમતિ
મળી ચૂકી હતી. ત્રીજા મુદ્દાના સ્વરૂપ ફ્રાન્સની
આ આગ્રહની પ્રતિ મહારાજ પોંડિચેરી રાજ્ય
પણ ચાલતાં ~~ભાગ~~ ફ્રાન્સ સ્વરાજ્ય લોકોની પડતી હતી, તેવું
હિંદની સ્વરાજ ~~ના~~ નવી સ્થાપનાને નવું તેમ
પ્રશ્ન ઊભું હતું, અને સત્તાઓની જ બનાવી ~~ન~~
~~ભાગ~~ ભાગ રાજ્યોમાં આવેલ રાજ્ય વ્યવસ્થાઓના
ચિંતાતુર બનાવી તે આગ્રહો માટે પોંડિચેરીમાં
આખી રચના હતી. ભૂમિ, પ્રજા અને મનુષ્યોની મહારાજ
~~પ્રતિનિધિ સભા~~ પ્રસ્તાવનાની પ્રવૃત્તિ
વિદ્યાના વ્યવસ્થા ચલાવી તેમણે સ્વરાજ દેવા માટે તરફથી ભાગ્ય.

ગુલાબસિંહે [illegible] કહ્યા [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
બોલ્યો: "મહારાજ અને રાજકુમારીની [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] કે [illegible] છે; [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] અને મહારાજ [illegible] [illegible] [illegible] છે."

ગુલાબસિંહે હુકમ [illegible] લીધું: "હુકમ,
"[illegible] [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible]
"હોય." [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હુકમ [illegible]
[illegible] [illegible]. ગુલાબસિંહથી [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]: "[illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible], મહારાજ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"અનુકૂળ [illegible] [illegible] [illegible]." [illegible] ગુલાબસિંહ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: "મહારાજ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
"[illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?"
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પહેરી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ઓને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

"ઇન્દુકુમાર, ઘણું જીવ. મહારાજ જશવંતસિંહ
"ઘણીખમ્મા. નામે તો [illegible] જશવંતસિંહ [illegible]
"ઉભા રહો." ઇન્દુકુમારે તેમ કરવું [illegible] લાગ્યું
અને [illegible] સૂરતને [illegible].

ગુલાબસિંહની આંખો બહાર [illegible]
[illegible]. [illegible]. [illegible] અને અધિ-
કારી [illegible] ગયો. "ખમ્મા! ખમ્મા!
"[illegible]!" [illegible] મંગળ-
ના [illegible] મંગળ[illegible]
લાગ્યાં. [illegible] [illegible]
ગયા [illegible] [illegible] ઉભા રહ્યા
અને [illegible] [illegible] તેમ [illegible]
[illegible] [illegible] ગયો. [illegible]
મણિરાજને [illegible] [illegible]-[illegible]
[illegible] [illegible] ઉભો રહ્યા અને મહારાજ
મણિરાજ પોતાના મંડળ સહિત [illegible].

સર્વ મંડળ [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], અને તેની [illegible] [illegible]

~~[illegible]~~ પણ આવવાના ઉમેદવાર જેવાં કેટલાં
ઘણા ભાગે નીરસમુખડાં લઈ * ગુસપુસ કરતા
હતા.

ત્રણેક ચારણ ~~[illegible]~~ મુનિવરોની
અંકુશ લઈ ઊંચે આખર ચડતા હતા અને
મુનિવરોની બે પાંચ ટોળી પાછળ ~~[illegible]~~ જુદા
જુદા વર્ણના વસ્ત્રો પહેરેલાં શિષ્યોને
લઈ હાથે હાથે પરસ્પર વાતો કરતા ચાલતા
હતા. સર્વેની સાથે બાળકો પણ રંગીન (ફૂલ) ~~[illegible]~~
ફૂલોની વાંસે ટાંગેલા હતા. એક પાદરના ખેતરે
હતા તેને ~~[illegible]~~ પણ લાવે ~~[illegible]~~ કરોડ
બોરિયાંથી લગાવેલાં રાખેલ હતા. શરીરે ~~[illegible]~~
(હતાં) ~~[illegible]~~ કંઈ
કેટલાકને રંગીન મખમલનાં પહેરણ
લાંબા ઉપરણાં જાડી વાંસે રાખેલા હતા તેના
(ઉપર) ઉપર કુમકુમનાં શિરનો * સુંદર શિખરાઓમાં
પહેરેલાં ~~[illegible]~~ના વાંસે ~~[illegible]~~ અને કેટલાક
~~[illegible]~~ટોળે ઉતરેલાં હતાં. ~~[illegible]~~ રાખેલાં શરીર ઉપર
બાંધેલાં, ટોપીનો રંગ અને ટોપીના લટકણાં, ~~[illegible]~~
હતાં. ~~[illegible]~~ કપાળ મોટાં કે નાનાં પણ
~~[illegible]~~ જુદાજુદા પ્રકારના હતાં. ટોપીની સાથે
લાલ તે ટોપીની વાંસના છેડા નીકળતી-નાળિયેર-

[illegible]

૧૪

જનાર પરદેશી હતા. આવાંત ઘરમાં ઘરમાં

આર્યો
અંગ્રેજો અને રાજાઓ પણ [illegible] આવેલ

ઉજળીયાત હિન્દુ આગેવાનો આ દેશમાં આવેલા

હતા ત્યારે આ દેશના દેશજ આદિ લોકો ના-

નાર ગોરાઓ હતા. [illegible] આજ ગુલામગીરીનો,

[illegible] દેશી પરદેશીનો, જાતિનો અને જાતિવારનો,

ભેદ છે તે [illegible] પરાપૂર્વનો આવતો આવ્યો છે [illegible]

પણ એ ભેદ માનનાર વર્ગ [illegible] મોટરનાં મોજડાં પેઠે

[illegible] ઘરી ઘરી ઘર બદલે છે અને એક વર્ગને

મોજડાં વળગ્યાં બાદ છે. [illegible] પરદેશી ગોરા

અંગ્રેજો અને રાજાઓ, જાતિ ફેરફાર કરનારો, ગુલા-

માનો, અને પરદેશીઓ, જાત લોકોના દેશનાં

દેશીઓ દૂર થયા છે અને હવે [illegible] પરદેશી ગણાતા

ઉંચનીચ પણ દેશી દૂર થવાનો. [illegible]

રજપૂતો, અને આગળ આર્ય — એ બંધનમાં દેશી પર-

દેશી બંધન એક દેશી દેશીએ દૂર કરવું જોઈએ

હતું અને [illegible] સાચી ખરા બંધ પણ એના

[illegible] રજપૂત લોકોના — પરદેશના — પરદેશ મુસલમાનો

આદિવાસીઓ અને એના બધામાં [illegible] એક દૂર

થયા [illegible] ગયા દેશીપરદેશીના ભેદ આમ ભુલાય છે

અને એ ભેદના ભરમમાં, દેશી પરદેશી ભરમમાં ન

મિશ્રિત હિન્દ એક અંગ્રેજીમાં દેશનું ન ભાગ થશે,

આગળ પડતો હતો ~~[illegible]~~ મુસલમાન સોદાગર, પારસી જુદા હતા
રહેવાનું તો, અને તેની પાછળ [illegible] [illegible] હતી [illegible]
— એનું [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible]
[illegible] અને પ્રિટોરિયા [illegible] [illegible]
[illegible] અને એના [illegible] એક [illegible] [illegible],
આવતું હતું. ~~[illegible]~~

[illegible] ~~[illegible]~~ રીતરસમ તેમના [illegible] [illegible]
એને ફાવતી આવતાં હતાં, અને [illegible] [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] આવતાં હતાં. એનો વળી [illegible] [illegible] હતો
પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એની
[illegible] એ [illegible] [illegible] દેખાતો હતો. એના [illegible]
[illegible] [illegible] અને સુંદર હતા; છતાં, ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
તે ઉપર એટલો [illegible] હતો કે એનું [illegible] ન [illegible] [illegible]
પણ એની સાથે વાત કરતાં [illegible] અને એને [illegible]
આવતું. આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ અને [illegible] [illegible] હતા તેમાં તો ~~[illegible]~~
[illegible] અને [illegible] ~~[illegible]~~ એમ ન [illegible] કે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

~~[illegible]~~ ભાન કરાવે છે. સ્ત્રીજાતિને ~~[illegible]~~ પગલાં નહિ, ગંભીર
પિયકાંતનું જીવન ભાન કરાવે, ~~[illegible]~~ અને પવિત્ર પ્રે-
મનું તેમ ~~[illegible]~~ સમાજજીવનનું ઉત્તમ થાય, તો
સર્વમાં ~~[illegible]~~ મહારાજાની ઉદારતાનું ~~[illegible]~~
પ્રતિબિંબ પડ્યું. સુંદર રીતિનો એક પ્રસંગ
મહારાજના મુકુટ ઉપર ... હતો ત્યાં
... ને ... મહારાજ ... હતા ત્યારે ...
... "મહારાજ" કહીને
~~[illegible]~~ પ્રસંગે ... તો ...
સ્વાગત આપ્યું છે. ... ~~[illegible]~~
X ... પ્રસંગને ~~[illegible]~~ ... કરવા ...
... મહારાજ કે ... પવિત્ર
ગાય છે ... કાલિદાસની ... છે

रूपं तदोजस्वि तदेव वीर्यं
तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वम्
न कारणात्स्वाद्बिभिदे कुमारः
प्रवर्तितो दीप इव प्रदीपात् ॥ ×

× "... ~~[illegible]~~ ... !
"... ... ... !
"... ... ... !"
"... ... ... !"

મણિલાલ તેના પિતા પેઠે આદર્શના ઉંચા પુરુષો કરતાં પણ એથી વધુ ઉંચો હતો, અને તેની સાથે શરીર પણ આદર્શના પુરુષ હતું એટલે કે આપણા કેટલાક [illegible] લોક આવે છે તેના જેવા ઉંચાઈ પહોળાઈ હતી. રામ, કૃષ્ણ, અને પાંડવ, આદિ અનેક કાળના પુરુષો પણ એટલાં આજના માણસ ઉંચા હશે એમ વિચારવું કઠિન છે. સ્વાભાવિક રીતે એવા લાંબા અને પુરુષો ઉંચા હોય છે ત્યારે કેટલાક મનુષ્યોનાં શરીર આજના આપણા પુરુષોને [illegible] હતું એવા હોય છે તો આદર્શના રીતે [illegible] આપણા કરતાં શરીર પણ ઉંચા પહોળા અને લાંબા હોય એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ મણિલાલનું શરીર તો [illegible] [illegible] પણ [illegible], અને એના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] તો [illegible] [illegible] ત્યારે [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] અને એના [illegible] શરીર [illegible] કે લોક [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમ મણિલાલના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય તેમ [illegible] [illegible] તેની [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] લોક [illegible] [illegible]

રોકેવાર મળશે. આવશું અને તેવી જ
કોઇ વહેલો, કાળો પણ લાગવાળો, કદરૂપ પણ ઊંચો
અને આંખમાં રાજમાનિ[illegible]કી ભરેલો, ચારેક [illegible]
હિંદી, ભાંડમાંથી આગળ ભાગતો આવ્યો, મહિરાજ-
ના આમા ઊભો રહી, હાથ ઊંચા
કરી, ઓવારણાં લેતો, મોટે
પણ [illegible] સ્વરે ગાવા લાગ્યો અને તેમાં સાથ દેતાં
લલકાર કરવા લાગ્યા.

"પધારો! પધારો રે મહારાજ મહિરાજ રે!
"મહારાજ મહિરાજ! (ધ્રુવ)
"મોંઘે કુળ ઊગ્યો લાલ રે, પણ સાવજનું બાળ!
"[illegible] રેખવા [illegible] ગાદીએ [illegible] મહારાજ રે!
મહા૦-૧
"ઈંદરનો વધ્યો ઝૂલતો રે એવો સૂરજનો [illegible],
"સાવજ પેઠે પગલું ભરે ત્યાં સાવજ ભાગી જાય રે! મહા૦
"જામની મહારાજાની ગાદી મહા મહિરાજ!
"જાગજો! જાગજો!- એમ કરે દરબાર ગુજાર રે! મહા૦ ૩
"જાગજો! જાગજો! જાગજો! જાગજો! કરે પુકાર રે! મહા૦"
હિંદીઓ ગાતો જાય, ઓવારણાં લેતો જાય, અને
આંગળીના ટચાકા ફોડતો જાય. ગાય રહી કે [illegible]

સિપાઈ રસ્તાની કોરે પાસ પડી રહી ત્યાં ગયા અને મહા-
રાજને માર્ગ આપ્યો.

“ભૈરવા! [illegible] આવીને [illegible]

“ધ્યાન ગયું. [illegible], [illegible] ખાડામાં છે?”

મહારાજના મુખમાંથી સ્વર નીકળવાનાં [illegible]

સિપાઈના [illegible] પગોમાં ઢળ્યું [illegible] પડખેથી [illegible]

આવ્યું, અને ભૈરવાને [illegible] ઉપર નાખ્યો

સલામ કરતો બોલ્યો:

“મહારાજ, બીજા ઘરમાં [illegible] અને [illegible]

“અહીં ખૂણામાં [illegible] ભૈરવાના [illegible]

“ખૂણામાં [illegible] તો ખરું છું!” — આ મારા [illegible] કરવા

“આપશો.” [illegible]

આવ્યા.

“કેમ, બાપુ, તમારો [illegible] લવારી [illegible] છે?”

મહારાજે પૂછ્યું.

“હા, મહારાજ, આજે અમારે [illegible] કરી [illegible]

“ત્યાં હું કહું છું! આ લવારીને [illegible]

“ના.” [illegible] બોલ્યો: “ડૉક્ટર, [illegible]

ભૈરવા [illegible] [illegible]

“અને [illegible] [illegible] લવારીના [illegible]

“લવારીને [illegible] [illegible]

“પણ સવારે તમે એવું સમાચાર ઉપર ફરમાન ફરમાવ્યાં

“~~[struck through]~~ બાળકોના પણ કહે. એ તરફની સાથે માણસોને

“એકઠા છે તેને જાહેરમાં બાપુ રાખે તો એ બાજુથી

“શેનું કામ?” પૂછતાં બાપ તેને ઠપકો ~~[struck through]~~

મોરારજીએ ~~[struck through]~~ સાંભળી મહારાજને ફરીથી વિનંતી

કર્યું તે બાપ મોરારજી બોલ્યા: “મહારાજ, કૃપા કરો.

“અમે આરોગ્યખાતાનાં બાબતે સાચવવું જોઈએ તેમ બાપુએ

“ પણ એમના રાજ્યમાં અમારે બહુ કામ કરવું

“પડે છે. કોઈ અમલદારે બાબત કહ્યું અમારે માટે

“બોલાવે છે એટલે નજર રાખે કોઈ સરકાર પણ ~~[struck through]~~

“નજર કરી છે અને અમારાં બાળકોમાં થયે બાબતે

“જાહેર કરી છે અને અમારાં ગામે તેના ~~[struck through]~~

“~~[struck through]~~ સારવાર રાખે તેવા

“બાબત અમલદારોને પણ લખેલ દર્દ થયું બોલ-

“વામાં મદદ થાય તેટલાં કાયદો વાંકું બોલવામાં

“કરાય નહીં. આપે એવા રાજ્યમાં ^ઉપયોગ^ કર્યો અને

“વિચાર કરી એ ગમતું નથી જ્યારે જોઈએ તો

“તો બોલતાં બોલવાં પડે છે.”

“તો બોલતાં બોલવાં કેમ ગમે તો નહીં?”

“બોલે, મોરારજી, તું કહે છે હવે પછી?”

“શું?” મહારાજે ફરીને પૂછ્યું.

મોરારજી નમ્રભાવે બોલ્યા: “મહારાજ, મારે કહેવું

“આ પ્રમાણે બોલતાં જુવાન ઉઠ્યો. મહાત્મા,
“ઉતાવળ તો છે કંઈ કે કંઈ ન રાખશો, પણ
“આપણે જાતે કુદરતે ક્રિયા કરી તો આપણે તેને
“જીવનનો અંત, ~~...~~ રહે નહીં પણ બોલાય
“ત્યાં સુધી આવું બોલવાં નહિ રહી વાત ચાલી
“કહ છો!”

“અહીં લાવીને મૂકી પછી રહે બોલવાનું
“નહીં!”

“ના, બાબા, એ તો પણ છે
“એ જ રીતે, ~~...~~ તો એ છોકરો તે આપણી
“પ્રાણે શરૂ બોલીને તે તો કરી નથી, પણ આપણા-
“થી તો કંઈ કહેવાયું પણ ન જીવે. પણ આપણા-
“ની નજર કરી તેને ક્રિયા કરવાં દઈને રાખશો. આપણા
“દીકરા કરવાં આપણા આપણાર નથી!”

“મેં કહ્યું, તો હું કહું!”

“હા, છોકરો માટે આવ ~~...~~ છે કે આવે
“માટે તો આપણા આપણાને ક્રિયા કરવાં તો દઈ
“~~...~~ ચાલી ન જીવે.” છોકરાના શબ્દો તોય
મેં કહ્યું: “બોલ, છોકરા, બોલ. જેવું તે કહ્યું

"તે બોલ્યો છે."

મૌનનો રૂપ ધારીને તે ઉભરાઈને બોલ્યા

બોલ્યો:

"~~[illegible]~~ રડે, બધું રડે, રડતાં રડતાં નાચે છે,

"મહારાજ ઊભો થઈ ~~[illegible]~~, રાજા ક્યાંય ના દીઠો મારા ક્યાં!

"મારા ક્યાં! ક્યાં મારા ક્યાં! કોણ જાણે ક્યાં ગયો તને,

"હાંકી-હાંકી ને - આંખે ભરી લીધાં, મહારાજ, બધું ગુમાવી બેઠો.

"ભૂખનો મરતો ન ફાવે રહું, ઘણુંઘણું દૂર ઊભો રહ્યા,

"મહારાજ ભરી ઘર, ના ના રે ઘર, કોણ ઊભે ન રહ્યો રડતા!

"મહારાજનો બાપદાદાનો મહિમા, મહારાજની રાજ ઊભો રહ્યો,

"મહારાજ ગયો! દીઠ, હાય, ગયો! રાજ દીઠું ઘેર મહારાજનો!"

જેમ બોલે રડતો કે મૌનથી બોલ્યો: "મહારાજ, અહીં

"બોલીને તો રાજ ગયું છોડું બોલાવ્યા. હવે રહી ને

"આ મહારાજ આ કુંવરજી મહારાજ રીતથી જ

"આજ બોલે તે સાંભળો."

કુંવરજી ~~[illegible]~~ રાજા સાથે બોલ્યા

બોલ્યા: "મહારાજ, ~~[illegible]~~ કોઈ ઘરમાં

"~~[illegible]~~

"પણે તેમાં બાપુ રાજ ક્યાં રહ્યો રાજ તેમને આવી કરવાની

"ના રહ્યા હવે છે તે આપની ~~[illegible]~~ કોઈએ રાખીને કરવાની

* ૩૬

[illegible]

[illegible]

"હા, બાપુ," [illegible]

[illegible]

[illegible]

"હવે મૈં દુર્ગાદાસ કે [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
"આપ તો [illegible] [illegible] પાસ [illegible] [illegible] [illegible]
"આજ કે આતા હૈ."

* [illegible] ઉત્તર [illegible] [illegible] બોલે:
"[illegible], આપકુ તો [illegible] [illegible] [illegible] મૈં ~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] હૈ."

"અચ્છા, મહારાજ. [illegible] [illegible] બોલે-
"~~[illegible]~~ [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] હૈ. મૈં ~~[illegible]~~
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હૈ
"[illegible] [illegible] [illegible]!"

[illegible] [illegible]!"

~~[illegible]~~ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]:
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], મહારાજ [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!

"પ્રીતિ સારી કે મરવું સારું! મલ્હારરાવ મહિપતરાવ!
"ગાયકવાડ વંશના નામ ડૂબ્યાં, ફટફટ ફુલમણાજ!
"ફટફટ ફુલમણાજ નામ ડૂબાવનારાં કેવા!
"દીઠાં કાળે દવે આલિશ રાત દાડે મલ્હારરાવ.
"તે આલિશને સાથે મહિપતરાવને ભુલ ભુલ થયો!
"ફરુ ફરુ ફર આલિશ રાખે ફર તેવી રાજ્યમાં ફરતો
દામોદર પણ આપણે [illegible] રમત પણે [illegible]
છે એવી [illegible] મહિપતરાવ પણ ગોપાળ
આ. [illegible] ગયા રહેતાં આ [illegible] હતો રાખીને
એમ લાગ્યું કે મારી પાસ હવે તેનું રહ્યું છે તેમાંથી
મલ્હારરાવ રાજ્ય કરી રહેલ છે. ગોપાળ પાસ ભરે છે
તો ફુલની દાવ રાખીને તેવી [illegible] લાગ્યું ફુલમણી
સાથમાં આવે તેની રાજા રાજે [illegible] આવે ગંગાજી
ઉભો છે. [illegible] ફરતી તેની તરી તેનું મારા
દેવ ગોપાળ દીરપાવે મન આવે [illegible] ફરતી
ભર્યો બોલ્યો: "ફુલમણી, આગળ આવ્યો, મલ્હારરાવ-
[illegible] વહીવો."
"તે ફેરવે [illegible]
ઉંદર પણ પણ આપણે છે ગોપાળ એને [illegible]
[illegible] ઉંદર ઉભો આગળ લાગે તેને ફુલ
હતા તેવી મલ્હારરાવ મહિપતરાવ પણે ફરી ફરી આગળ આવ્યો
તા. [illegible]

[illegible] વાળો સહજ નહીં આવતા [illegible]

ભાઈ [illegible] આશ્રમવાસીઓ [illegible] એવા [illegible] હવે

નહીં થઈ [illegible] બાબત કરે તેમ [illegible]

કુટુંબના [illegible] દિવસ [illegible] નીકળ્યા બાદ

[illegible] [illegible] [illegible] બાકી, [illegible]

[illegible] તે દિવસ [illegible] [illegible] હવે [illegible]

સંબંધે નહીં પણ [illegible] આવ્યાં, બીજા

સંબંધે નહીં કુટુંબની સંબંધીઓ આવ્યાં, ત્રીજા

સંબંધે નહીં [illegible] પોતે [illegible], તેને [illegible]

[illegible] [illegible] દિવસ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેના હવે

[illegible] [illegible] [illegible]. આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

કરતા હતા તે જ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible]

હતા. "[illegible], ત્યાં [illegible]? [illegible] [illegible], [illegible]

"[illegible] ઉત્તમ [illegible] [illegible] [illegible] નહીં. [illegible],

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

“[illegible] સમાચાર મળ્યા હશે – [illegible]

“પણ ફરી વખતમાં આવશે.”

“[illegible] તેવું જોઈ [illegible]

બોલ્યા: “સર્વ [illegible] તો [illegible]

“એથી કૃપા કરી છે પણ આપના ચરણોનો [illegible]

“ઉપકાર તો [illegible] પહેલાંથી જ

“બન્યા છે. મહારાજ! [illegible] કહેવાનું છે કે

उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं
“ घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः ।
“ निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रम[illegible]
“ तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥” ✗

“મહારાજ, આ [illegible] કહેવાનું [illegible]
“આપે જે [illegible] તે હું મારા [illegible] આપને
“નિવેદન કરું છું.”

[illegible] અને ચંદ્રકાંત [illegible]
[illegible]

[illegible]

✗ ઊગે કુસુમ પહેલું, [illegible] ફળ પછી જ [illegible],
ઊગે મેઘ પ્રથમ, [illegible] વૃષ્ટિ [illegible] પછી [illegible],
નિમિત્ત જો નૈમિત્તિકો [illegible] આગળ આવે;
[illegible] તો, આવે!!

(કાવ્ય – [illegible]). — કાલિદાસનું શાકુંતલ

"(આપણે) જેવા હતા અને મારા ઉપર પણ હું લાગો
"હવે આજે મારાં માતુઃશ્રી તેટલી પ્રીતિ રાખે છે.
"કૃષ્ણમહારાજ, [illegible] પણ [illegible] વખતમાં આવશે,
"કહો, પણ [illegible] આપણે વાર કરી પાછળ ફેર
"તેમાં રહ્યું શું!"
કૃષ્ણ મહારાજ મલકાતા બોલ્યા: "મહારાજ, [illegible]
"[illegible] વિનોદને કોઈ પ્રસંગે વાત કરી હતી કે આપણે
"મહાભારતના શાંતિપર્વમાં ભાવ વિનોદ કરેલો
"ઉપદેશ આપેલ છે અને તેમાંનું કોઈ વાક્યનો
"આપણે વિચાર છે તે વાક્ય મને સાંભરી આવ્યું
"અને તે વાક્યનો ઉપદેશ [illegible] પાળતા
"આપણે તેવાનું મને મન થયું અને તેની સાથે
"એમ પણ વિચાર થયો કે એ આપણા [illegible]
"મહારાજ પાળતા હશે તેથી પ્રસંગે વખતે આપવાથી
"[illegible] આપણા આપણા ભેગા જેવું થશે."
"એમ! એ તેવું વાક્ય! બોલો જોઈએ!"
મહારાજે આગ્રહથી પૂછ્યું.
[illegible] આ રસપ્રદ વિનોદ-નાટકનાં પાત્રો પર
એક મંડળ આગ્રહથી ટકોર કરી રહ્યું. એક [illegible]

ફેર ક્રૂર રહી લોપ રહ્યા. આંસુઓના ઓઘના ઊભરા

ચડ્યાં કુલદેવતી અને સુંદરબાઈની, અજવાળા

ફરવા નીકળ્યા ઉલટ તેમ, ~~[illegible]~~ જ્યારે સુખ સાચું

પ્રેમદીપ્તિ ભરેલા બાગો. સુંદરીના મનમાં આડ-

બોલ્યો: "આ કાળચક્રનું, લાંબે ગાળે શું કરવાનું છે!

"~~[illegible]~~ ના આવે છે અને મને

"અંદરથી છે! — આ રાજા મોતી ઝરે! — અરે!

"પણ ત્યારે પ્રભુભક્તિ દૂર થઈ છે ને આગે પ્રારં-

"ભાગ ત્યારે કહું છું!" "આ શું લોક આવે!" મહારાજ બોલ્યા.

"તમે તો મારે મન વાંચવામાં આવશે."

~~[illegible]~~ મહારાજ પાછા બહાર બોલ્યા.

પ્રથમ કરતાં ક્રૂર ગુસ્સાના ~~[illegible]~~ ગાલ ઉપર ~~[illegible]~~

ગુલાબનો રંગના શોરબ ધરી ગયો, નયનકુળનો પલકાર

ઓસરીમાં ભગ લાગી, અને અંતે પંડિતના આશીર્વાદની

પ્રસાદીના બોલ બોલી, અને તેમ કવિશ્રેષ્ઠને ઉચિત

અતિથીની કુશળ પૂછી કરવા માંડી તેમ

અને ગુરુએ સાથે બોલી:

"કુર્યા ઈવ સિદ્ધર્થૈર્હે વિશ્વે ચસ્ય ગાનવા:।

"નિર્ભયા વિચરિષ્યાન્તિ ય રાજા રાજસત્તમ:॥

~~[illegible]~~

"મહારાજ! આપ જેવા પ્રેમાળ મહારાજ આપની પ્રજા

"આવી ઉભી કૂદે અને આપ તેને લાડ લડાવો એ સુંદર દેખાય

[illegible]

"લોકોનું તો મને મન કંઈ ન હોય!

મૂળરાજના [illegible] અંતરમાં પ્રસન્ન થયા.

કૃષ્ણને રાજ આપ્યું, ચંદ્રકાન્તને માથે હાથ, તેની સાથે

વાર્તાવિનોદ કરતા કરતા મહારાજ મૂળરાજ આગળ

અને માર્ગમાં ચંદ્રકાન્તના માથે [illegible] [illegible]

કરવા લાગ્યા: "ચંદ્રકાન્ત, તારે પુત્ર તો આવશે [illegible]

"રાજ્યમાં રાજ્યાભિષેક ઉત્સવ કરીશું [illegible] [illegible]

"વાંચ્યો નથી. ત્યારે તો ઘણાં પુસ્તક વાંચ્યાં છે. -

"એ તો કયો રાજધર્મ અને રાજકર્તવ્યનું [illegible] [illegible]

"[illegible] નાટક કર્યું છે તેના જેવું [illegible] [illegible] છે?

× "भवितव्यं सदा राज्ञा गर्भिणी सहधर्मिणा

"कारणं च महाराज शृणु येनेदमिष्यते ॥

"यथा हि गर्भिणी हित्वा स्वं प्रियं मनसोऽनुगम्

"गर्भस्य हितमाधत्ते तथा राज्ञाप्यसंशयम् ॥

"वर्तितव्यं कुरुश्रेष्ठ सदा धर्मानुवर्तिना

"स्वं प्रियं तु परित्यज्य यद्यल्लोकहितं भवेत् ॥

"[illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible]

× "રાજાએ સદા ગર્ભિણીના જેવો ધર્મ પાળવો. તે કારણથી [illegible] [illegible],
"હે મહારાજ, સાંભળો. જેમ પોતાના મનને અનુકૂળ પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ
"કરી ગર્ભિણી ગર્ભનું હિત કરે છે તેમ, હે કુરુશ્રેષ્ઠ, ધર્મનું
"અનુવર્તન કરનાર રાજાએ પણ પોતાનું પ્રિય હોય તેનો ત્યાગ કરી
"લોકોનું જેને હિત હોય તે નિઃસંદેહ કરવું:- મહાભારતમાં
શાંતિપર્વમાં ભીષ્મપિતામહે યુધિષ્ઠિરને કહેલું વચન.

“આ શ્લોક મેં ફિલસુફમાં વાંચેલ છે.”

આ વાર્તાવિનોદ કરતા કરતા [illegible] અને

[illegible] સ્ટેશન ઉપર હતા. તેમના ઘણા માણસો [illegible]

ઉપર હતા. ગાડીની [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ગયા. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

~~[illegible]~~ [illegible] ગાઈ અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible]

[illegible] અને [illegible] [illegible] કરી [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] કરી [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] રહી અને ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]: “[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible]

“[illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.”

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible], ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible],

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]

ગુલાબચંદની આંખમાં તો આંસુ ~~[illegible]~~ ઉભરાયાં ~~[illegible]~~
આપણાથી પોતાને માટે ગુમાવવા દરદ તે વાતવાતની ત્યાગી
ગુલાબકુંવરીની પોતાની ભાભી ~~[illegible]~~ પોતા દીકરાના દીકરા
જેવી બહેન ઉભી, ઘરડ બાળ, ચાર આને કુંવર
ભણી મોઈ ફુલકુંવરી ખડાંતં ભરાઈને ચારધાર
ફૂટવા લાગ્યા. અમલદાર ફુલકાએ ફૂટેલા જુઓ ગયા
પ્રતિમાઓ પેઠે ~~[illegible]~~ રહ્યાં અને તે
પછી શિરૂની બાગ બાજુ ઘરમાં ભાગવા લાગી. ફુલ-
કુંવરી બેઠી હતી ત્યાંથી ત્યાં બધાંને હાથે દઈ ગઈ દઈ
ગઈ, અને ભાભા રાખવા વિના તેનાથી આંસુ
ઉપર આંસુ આવવા લાગી. ગરીબ ફુલકુંવરી આમાં
જેમાં મોં બાળવા લાગી: "ઓ મારી ફુલકુંવરી તું!
"બેટા, આ શું કેર કર્યો! ઓ બહેન – મારા ઉછે-
"લા – મારી લાડકવાઈ – હું ફુલકિયાણીના દીકરા! ~~[illegible]~~
"આ શીકું તે જીવ બગાડે!" ભાભુ પણ ગમગીન
આવેલો ફુલકુંવ હજુ તો દેખાવ ઉભરાઈ ન હતા તે પણ
આ ફુ અહિંસા કુંભાર ગાર બાવે દેખાવ અમીર સ્વાર
હસતી પાણી – હસતી આવે-જેવા પડી – ~~[illegible]~~ હસતી દીકરા
ગમતી ફુલકુંવ હસતી રોતી ફૂટવા લાગી! "ફુલિયાણી, તું
"જીવ બાળ ઊભી દઈ ગઈ. ~~[illegible]~~ આવેલી તો ધરની ધારામાં

"ભિખુ તે કેમ ભૂલ ગયો! મહારાજાને રૂપાળ તો!
"મહા. વકીલ [illegible] બોલતે બધાં ઘણાં નહીં ચાલે!
"બિચારા હવાલાં આવીને — અરેરે! બાળં ઇન્દ્રી
ગાડું!" કહતાં ~~[illegible]~~ પરિવારમાં ~~[illegible]~~
કુમારકુમાર કારભાર છોડી દીધો. બીજે કુમાર ભેજી,
ઓરિજીનલ આદર બોલ્યા હતા, અને જુદે જુદે
કુરુક્ષેત્રના ~~[illegible]~~ ગાદીવાળાને [illegible]
ઉમેદવાર હાથમાં પોતાનું હથિયાર હોઠી હોઠારાને [illegible]
[illegible] ડૂર કોણાએ, અને કોણાનાં કુમાર લૂણ [illegible]
~~[illegible]~~ કહતાં ગયો: "ભુજરાવાળા ઉઠો, ઉઠો,
"બાળ [illegible] ઉમેદ [illegible] આવે છે!" ~~[illegible]~~
ઉમેદવાર [illegible] વાંચતાં ~~[illegible]~~ [illegible]
કાંઈક
[illegible] [illegible] ઓરડામાં ગયાં અને બાહ્ય
ઉમેદ લાગ્યો, ઉઠ્યો, અને
બોલ લાગ્યાં.
ગુંદર આવ્યો.
~~[illegible]~~
"કુમુદ બહેન, ઉઠો!" કુમારે આગળ
હોઠો ઘણાં પુછ્યું.
ઉમેદ દીઠા જુએ બોલ્યો: "ઉમેદ
"હું તો રાજા. ગુજરાતનો [illegible], [illegible]
"પાંચ બહેન ઉઠો [illegible] ભરતાં [illegible]

"એમની આશામાં આ ~~[illegible]~~ એમનો પોટલો હતો ને આશ—
"બાકી બાજુના છે. ~~[illegible]~~ વડાલ ગમે ભાવુ
"ખેડ્યા પહેલાંની પરબ્બા ઈસ્યું છે તેના બાદ લીધો
"દીકરો છે."

~~આંખમાં કાંઈ ખરાં ન હતાં~~

આંખમાં કાંઈ ખરાં ન હતાં. ગુલાબરાણે
એમણે પોટલા નાખ્યાં, પણ કેવું ખૂબ કરી ઉમરે
પૂછવા લાગી: "બાપુ, કાંઈ ખબર લાગે એમ છે?
"એને ફુગાવા કામ ન આવ્યો હતો ને એના પેટમાં
"મારી આંખે કાંઈ કાંઈ આવે ફરવાનો હવે ને ઘઉં
"પહેર ~~[illegible]~~ નૈ એમ રહી!"

"ગુલાબરાણીબા, હવે ગામડું નડ્યું છે.
"નહી કીધના હાથમાં નથી પણ ~~[illegible]~~ નમારે પલટે
"મારાં બાળાં દીકરી એમ આવેલા રહેવાના. બાકી
"બાર બરિયાવાળાંમાંથી ઉભરાયું ~~[illegible]~~ આવેલાં.
"એ તો રામ રાખે તેને આમ શું કરે! ~~[illegible]~~ ઈશ્વરની
"પણ લીલી રામ રાખે તેને આમ શું કરે? ગામડાના લાવાથી ડરતી
"દુઃખ છે તે નમારે પલટે છે. ગામડાના લોક લાખો
"હતાં એવી ફૂટેલી હતી કે આવનારાંમાં બાળ પલટેલાંમાં
"પેટે ખૂબનાં હતાં. ~~[illegible]~~ પલટેલાં આવ્યો
"ઘરના પલટેલાની કમ હાય! એ ઈશ્વર

"ઘરમાં નાખે નહીં વાઘે!"

એમ કહી ઊભું રહેવું નહીં.

સુલોચનાનું હૃદય આજે ઊછળ્યું

પોતાની અંદરની ~~[illegible]~~ મુગ્ધાવસ્થાનું ~~[illegible]~~ મધુર મૂળ,

કુટુંબના અસહ્ય ભારને આધારે બોજારૂપને વહી રહી

એને આજ ~~[illegible]~~ સૌનું બગડ્યું નહોતું અને ~~[illegible]~~ તેના સતી

અચાનક આનંદમાંથી ~~[illegible]~~ આ વખતના ઉદ્

ભેગા થઈ ~~[illegible]~~ ફૂટેલા ખરો ~~[illegible]~~ નાનપણ ઝડી

એની પોતે ફાંસ પણ સંભાર ભરેલા નહતી એના સુહીન

~~[illegible]~~ હૃદયમાનવની લાગણી, એણે રૂપ દિવસ ફોરમ

આવો ઉચ્ચાર કરતો ફૂલમાં નહતો, ~~[illegible]~~ એને લાગ-

ણીને ઝરણાંનું રસભરેલા વહે ભાગ રૂપે અને

~~[illegible]~~ ઉલ્લાસે ફરાવેલ ઉછાળાને લઈ મધુરતાના સ્વામી

ફૂટી નીકળે: આજ યૌવનના ભરેલ અને કુમળા

સમાણી સાંભળી સુલોચનાની ~~[illegible]~~ પથારીમાં ડૂસકાં

રૂપ ગયાં અને આસનમાં ~~[illegible]~~ ફરીથી પણ

લેવા ફૂટ કેળાને સમય ન લાગ્યો. આંખોમાં પાણી આવે

છે ખાલી ભિન્ન ભાગી. એણે ભાઈ રૂપ ભાવના આવે.

તે એકી, અને રીતે રીતે શાંત કરતા તે રૂપને સ્વર્ગનું ~~[illegible]~~

નહીં. એકી એકી તે મનમાં ~~[illegible]~~ ભાવનાઓ ભરવા લાગી અને મોં ~~[illegible]~~

વાળી ~~[illegible]~~ હૃદયે ખાલી કરવા લાગી.

મેં
"ન[illegible] લડાવ્યાં લાડ, પુત્રી,
"દુઃખમાં દીધો ભાગ રે;
"સુખ દેવા મેં મળ્યું ન, ~~[illegible]~~, પુત્રી,
"માગ, માગ કંઈ માગ રે! (~~[illegible]~~ હાય! હાય રે! દુઃખ ભર્યાં ~~[illegible]~~ [illegible]!)
"બાળપણેથી કરી બબાલ,
"લેઈ દેવ ભાગ રે!
"હવે ન ભાગી મેં ની કાંઈ,
"~~[illegible]~~ [illegible] રે! (~~[illegible]~~ હાય! હાય રે! દુઃખ ભર્યાં કરાય!)
"~~[illegible]~~ દુઃખી [illegible]
"~~[illegible]~~
"માત્ર ધરાં ... જ઼ેર રે!
"~~[illegible]~~
"હૈડું માર! હું ખડું કરી!
"જીવનમાં ખળભળ મચાવ રે!
"વ્હાલા મરણ લે નથી દૂર ના,
"~~[illegible]~~
"મારે પ્રાણ લે વહાલી રે!
"મારે વ્હાલા કરી નથી,
"કહોરડી ક્યાં ગઈ મારી રે!
"કકોરડી ક્યાં [illegible]
"~~[illegible]~~ દુઃખ કરાય [illegible]
"નથી કરી લે વ્હાલા રે!

(હાય! ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ દુઃખ દઝાડી ફરમાઈ!)

(હાય! હાય રે! દુઃખ ભર્યાં ક્યાં લઈ ગઈ!)

[illegible] દુઃખ આવા ક્યાં [illegible] આવવા લાગ્યાં, ને આંસુ ઢાળી [illegible] ગાંઠી ગઈ, બોલ : "દુઃખ, ગાંઠડી છોડ, જીવજે". દુઃખે ગાંઠડી છોડી ના ઉભેર ને ... [illegible] કરાય. તેમાં [illegible], દુઃખ [illegible]

(છેલ્લી વાર દુઃખી માતાએ માથું [illegible] દીધું. રાતે)

કલિકા, અને જેનાં હૈયું માલણોનાં સ્પર્શના સદા
વર્ષાના બુલબુલોએ ગાઈ બતાવેલ તે એણે વાંચ્યા હતા.
એ પણ વાંચતાં ના ગુલાબકુંજમાં તેમ ફરી ગાઈ અને
મનમાં પણ વાંચતાં વાંચતાં વચ્ચે મોટે સ્વરે બોલ્યો:
“સુંદર બાળા, તો કુસુમ નામનાં કુમળાં [illegible] તે
“કમાઉને પીરસી ગાય ફૂલો સમજાણો! અરેરે!
“આ કુસુમ અને તે કેવી રીતે જાણ્યું!” પણ બુલબુલોએ
પવન છેલ્લા આગળ અંદર કહાતી લખાતું તે
~~[illegible]~~ મ્હાનાં કંઈક વાર વાંચ્યું – ને વાર વાંચ્યું.

“મ્હારાં કુસુમ સમજાણાં બાળ, દરદ કોઈને ના કહેવાશે,
“ને [illegible] છાંટાશે. ૧.
“નથી બાગની પરમેશ, ફરતાં એના છાંટાણાં,
“કુસુમ ફૂલે ના બાગ-બગીચામાં, બાળે બધે ભાવે. ૨
“એની કાંતિ આવી કંઈ, પણ ફૂલ પાંગરે.
“એના કાળજાની ફૂલ સાથે, રાતે ના એણે ધરે,
“કાચી કાળજાની કુસુમ ઝાંખાં ઢળે નહિ. ૩
“પુષ્પ એની છબિ જુઓ નહીં, પણ ખીલ્યાં ચાંદની,
“વાંકી વાત નમાવી ના ધરે, રૈયે મન [illegible] ધારણી! ૪
“એને કરીએ ફૂલ ફૂલેલ, શાને એનો આદર!
“ભલી બાગ સમાજની કાળ, ફૂલ બધું ભાવે,
“ભરી બાગ સમાજની ના પાડશે. ૫.
“બોર બોરે લેવાં આજ શાક વંઠેલાં મા, ગાવશે,
“પ્રીત સુગંધ ફૂલની પેઠે એની પણ નમાવી. ૬
“ભોળા ભાવનું ખીલેલાં ઘણાં નમાવે બાળકો;
“મ્હારા આપ ~~[illegible]~~ ગાનરાગ; મધુર ચિત્ત ધરે;
“મધુ ઉપર છે નમણે, મધુનાં દાન ધરે. ૭

"સત્ય સાચર છે તરવાર, જુઠાં તીર મારશો;

"ચાલો ફૂલવાળાને જોવાની [illegible] ત્યાં પધારશો."

[illegible] "કુંદનમાળા,

વાંચી [illegible] વિચાર કરી, ગુલાબસિંહ બોલી ઉઠી:

"ગગન ઘેરી છે. [illegible] કોનું ફૂલ ફૂલને [illegible]

"ભીંજ નહિ." [illegible] માળા સાથેમાં [illegible]

[illegible] ને તે કેમ [illegible] હશે!

"હેં! તે ફૂલ કે [illegible] [illegible] તારે હશે!

"બાલા, તે ફૂલનું માથું માળ [illegible] નાખે છે

"આ વાતમાં [illegible] નહિ, બહેન! નથી, બાળ [illegible]

"ફૂલમાંથી [illegible] પડેલ! તે મારી બહેન! [illegible]

" [illegible] અમારે મોં [illegible] વાત કરવા

"[illegible] વાર તો લાવતી!" [illegible] [illegible]

પછી તો તેના ફૂલમાંથી બોલી અને [illegible]

બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાં વધારે આંસુ આવ્યાં, અને

આંસુભરી આંખે વળી બોલી: "ફૂલ [illegible] તો [illegible]

"મારી પાસે ફૂલનાં [illegible] ગળું [illegible] — પણ,

"આ મારા ફૂલ, [illegible] તો આ [illegible] પાર [illegible]

"[illegible] હશે! બહેન, [illegible] તો નહિ, [illegible] નહિ તો

"તેને આ રીતું [illegible] હશે?" [illegible] પણ આંસુમાં આંસુ [illegible]

[illegible]

[illegible] ફૂલ ઉપર [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] ફૂલ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] નાખ [illegible] તે [illegible] હશે [illegible]

[illegible] [illegible] ઉંડી [illegible] [illegible] ગયો. [illegible] [illegible]
તો ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] [illegible] કરવાની પોતાની [illegible] [illegible]
હોય તો [illegible] [illegible] બુધ્ધિ [illegible] [illegible]
બની ગઇ. હૃદયમાં [illegible] પાણી [illegible] [illegible] [illegible]
લાગી [illegible] [illegible] પાછી [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આવવા લાગી. આ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] સર્વ દુઃખ કરતાં વધારે [illegible] લાગ્યો.
[illegible] [illegible] [illegible] હોય તો [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], એના પાછી સર્વ [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] [illegible] તો જ [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ અને હૃદયમાં [illegible] [illegible] તો જ [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] અને [illegible] બુધ્ધિ [illegible]
[illegible] [illegible] પ્રાયશ્ચિત હોય અને તે
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]
પ્રાયશ્ચિત [illegible] જ એવો નિશ્ચય કર્યો. [illegible] [illegible]
સર્વ [illegible] કુટુંબ [illegible] પ્રીતિ [illegible] [illegible] [illegible]
પણ વિચાર [illegible] અને તે વિચાર [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible], અને [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પવિત્ર હૃદયમાં પવિત્ર પ્રીતિસંસ્કાર જગાડનાર અને
તેની સાથે મનનું દુઃખ ઓછું કરી ગયું. ત્યારપછી પ્રત્યેકનું
દુઃખ ઘટ્યું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કોઈનું
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દેખાડ્યું.
એ દુઃખમાંથી [illegible] છોડવવા વિદુરના
અદીઠ ભાવથી. હવે તો સર્વ દુઃખનો સાથી,
હૃદયનો મંત્રી, ખરી ચિંતામાત્રનો મંત્રી,
આ દુઃખમાં સાધન
અનુભવનો ભોગી, ખરો [illegible] આવે
તો જ આ વિષમ દશામાંથી છોડવે એવો વિચાર
ગુણસુંદરીને થયો, અને આ સંસાર-કોટિ
પ્રસંગે આ પતિની [illegible] હૃદય શોધવા લાગ્યું
તેની સાથે [illegible] દૂર [illegible] [illegible]
દશા આમ [illegible] [illegible] કરી [illegible] [illegible]
પ્રધાન આવે છે. એ સાંભળ્યું કે [illegible] [illegible]
અને ગુણસુંદરીના દુઃખ-દશાની રાત્રિમાં [illegible] [illegible]
ચંદ્રનાં કિરણ દેખાયાં. પતિનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

न खलु दुरन्तो [illegible] ॥
[illegible] ॥

અને અનુભવની [illegible] પતિની [illegible] [illegible] દુઃખ [illegible] [illegible] આવ્યે.

x માલવિકાગ્નિમિત્ર: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]